

ESCENARIS PER A LES POLÍTIQUES DE JOVENTUT
XXIX Jornades de Polítiques Locals de Joventut
Manresa, 8 de novembre de 2011

CONSTRUÏM LA CIUTADANIA JUVENIL

Marc teòric per a les polítiques de joventut i ciutadania

Jorge Benedicto
UNED



Àrea d'Atenció a les Persones
Gerència de serveis d'Igualtat i Ciutadania
Oficina del Pla Jove

CONSTRUINT LA CIUTADANIA JUVENIL

Marc teòric per a les polítiques de joventut i ciutadania

SUMARI

Introducció

1. Les possibilitats d'una ciutadania juvenil
 - 1.1. Anàlisi del model hegemònic de ciutadà
 - 1.2. Les limitacions d'un model exclouent
 - 1.3. La ciutadania activa: una alternativa eficaç?

2. Els joves, ciutadans en espera? La idea del dèficit cívic
 - 2.1. La joventut com a etapa d'espera i preparació
 - 2.2. Una qüestió de recursos i capacitats. El desenvolupament de les competències cíviques

3. Les claus de la condició cívica juvenil
 - 3.1. Les dificultats de ser jove avui: entre la incertesa i el risc
 - 3.2. Autonomia i capacitat d'agència, dos components imprescindibles

4. La construcció de l'experiència cívica dels joves. Aprenentatge i pràctiques de ciutadania
 - 4.1. La lògica de la implicació cívica juvenil

5. Joves i ciutadans. Algunes línies de treball de les polítiques de joventut

Bibliografia

CONSTRUINT LA CIUTADANIA JUVENIL

Marc teòric per a les polítiques de joventut i ciutadania

Jorge Benedicto (UNED)

INTRODUCCIÓ

Les polítiques de joventut han experimentat en les últimes dècades un procés que podria qualificar-se, si més no, de paradoxal. A mesura que ha anat augmentant la seva importància dintre del ventall de polítiques socials desenvolupades pels poders públics, s'ha anat fent més intens el debat sobre el veritable objectiu que han de perseguir aquest tipus de polítiques, sobre el col·lectiu o col·lectius als quals han d'anar dirigides i, finalment, sobre els temes o eixos que han de centrar el treball dels professionals en aquest terreny. De vegades sembla que com més desenvolupament de les polítiques de joventut hi ha, més confusió sobre la seva orientació i naturalesa es produeix.

En els darrers temps s'observa una tendència entre bastants especialistes en la matèria a referir-se a la ciutadania com l'objectiu central del treball en matèria de joventut (Comas 2007). És cert que ja des de fa anys la promoció i el desenvolupament de la ciutadania entre els joves constitueix un dels objectius freqüentment esmentats en els documents especialitzats. Per posar només un exemple, en el conegut *Llibre Blanc* sobre polítiques de joventut a Europa, realitzat per la Comissió Europea el 2002, s'esmenten dos objectius fonamentals a aconseguir: facilitar la transició dels joves al mercat de treball i desenvolupar la seva ciutadania activa. No és, per tant, que ara s'hagi descobert la importància d'aquesta qüestió; però sí es detecta recentment un interès més gran a col·locar l'accés a la ciutadania com la clau de tot el plantejament. L'assoliment d'una plena ciutadania per part dels joves seria la fita a aconseguir per les polítiques de joventut i l'horitzó respecte al qual hauria de mesurar-se l'efectivitat dels resultats aconseguits. La referència a la ciutadania dels joves apareix així com una mena d'objectiu marc al qual es vinculen una gran varietat d'objectius més concrets que guien les accions dels que treballen en el camp de la joventut.

Dintre d'aquest nou enfocament se situa aquest document, que té com a propòsit fonamentar, teòricament i analíticament, la importància de situar la ciutadania en el centre de la reflexió sobre la joventut i sobre l'acció que han de fer anar endavant els poders públics en aquest terreny. No pretenem aquí plantejar una proposta sobre els continguts possibles d'una política de joventut i ciutadania, ni tampoc desgranar una agenda de treball dirigida als gestors d'aquestes polítiques. La reflexió se situa en un pla anterior, el de la justificació de l'interès i la necessitat de treballar des d'un enfocament centrat en la ciutadania juvenil. Es tracta, per tant, d'analitzar en què consisteix ser ciutadà en les nostres societats democràtiques i com poden arribar a ser-ho els joves, tenint en compte els trets que caracteritzen la condició juvenil en l'actualitat. En darrer terme, el que es proposen aquestes pàgines és discutir si avui és possible ésser jove i ciutadà al mateix temps. L'accés a la ciutadania, a l'exercici de la capacitat de ser protagonista en l'esfera pública i de poder intervenir en el desenvolupament dels assumptes col·lectius, al mateix temps que es decideix sobre el curs de la pròpia vida, no s'imagina, per tant, des d'aquest enfocament, com una promesa de futur, com quelcom que s'assoleix plenament en ser adult. Per contra, es

concep com un procés que es construeix mitjançant la conquesta d'espais d'autonomia i d'implicació participativa dels mateixos joves, que deixarien d'aquesta forma de ser un simple objecte passiu de l'actuació pública per convertir-se en subjectes protagonistes d'unes polítiques actives de desenvolupament i promoció de la condició ciutadana juvenil.

Al llarg de les pàgines següents realitzarem un treball de precisió i delimitació de conceptes i categories fonamentals en la reflexió sobre la ciutadania juvenil, que en moltes ocasions s'utilitzen amb massa laxitud i imprecisió. Però abans d'entrar en matèria convé aclarir algunes qüestions que estan en l'arrel del plantejament d'aquest document.

En primer lloc, cal preguntar-se per què hauríem d'enunciar les polítiques de joventut en termes de ciutadania en comptes de referir-nos a altres objectius més habituals, com l'assoliment de l'emancipació o l'accés a la vida adulta. La resposta passa per recordar que la incorporació al món adult, per important que sigui, constitueix un més dels components de la vida juvenil, i que la referència a l'emancipació, a més d'introduir una indesitjable uniformitat en les transicions juvenils, situa l'objectiu real de les polítiques de joventut fora de l'àmbit d'actuació dels seus protagonistes. Parlar de ciutadania, en canvi, implica preocupar-se per indagar en la posició dels joves en la societat, en el seu procés actual d'integració social i política com a membres de les comunitats en les quals viuen, un procés en el qual la definició dels projectes de futur i les estratègies per posar-los en pràctica constitueixen un element més dintre del conjunt de components de la condició juvenil. Parlar de ciutadania permet centrar-se en els joves d'avui, i no en els adults de demà, sense que això vulgui dir despreocupar-se dels aspectes centrals de la vida dels joves, tant en el present com en el futur proper.

En segon lloc, podria plantejar-se si és oportú vincular l'assoliment de la ciutadania amb el fet de ser jove, com si no fos aquest un objectiu a perseguir per a totes les classes d'edat i per a tots els sectors socials. Sens dubte, el desenvolupament de la ciutadania i la seva extensió a tots els membres de la societat ha de constituir un objectiu social de primer ordre en les democràcies actuals. Ara bé, vincular ciutadania i joventut té una especial importància, ja que tradicionalment no s'ha considerat que els joves fossin ciutadans. Com a molt s'ha considerat que estaven en període de formació, que la joventut era el període en què s'anava aprenent a ser ciutadà, fins que s'arribava a l'edat adulta, moment en el qual s'accedia a l'estatus de ciutadà. Aquesta "imatge en negatiu" de la joventut (Morán i Benedicto 2003) impedeix valorar de manera justa la contribució dels joves com a membres actius de la societat, així com analitzar els factors que afavoreixen o, per contra, obstaculitzen que puguin arribar a ser-ho.

En tercer lloc, argumentar que les polítiques de joventut han d'orientar-se cap a l'accés dels joves a la ciutadania no implica de cap manera desconèixer la pluralitat i l'heterogeneïtat que defineixen avui el col·lectiu juvenil. Ha de quedar clar des del primer moment que no hi ha una única forma d'arribar a ser ciutadà ni d'exercir la ciutadania. Per contra, si calgués destacar un tret a tenir en compte entre la joventut actual, aquest seria la multiplicitat de camins i trajectòries que segueixen els joves per convertir-se en membres de la comunitat en què viuen i els diferents resultats que s'assoleixen. Precisament, un dels reptes als quals s'enfronten les polítiques de joventut és el de dissenyar dispositius institucionals i proporcionar eines suficientment flexibles perquè resultin adequades a aquesta heterogeneïtat juvenil, sense privilegiar una trajectòria "normalitzada" de transició a la ciutadania.

1.- LES POSSIBILITATS D'UNA CIUTADANIA JUVENIL

Malgrat el caràcter més aviat abstracte i filosòfic en el qual sol moure's el debat acadèmic sobre la ciutadania, la centralitat que posseeix en l'imaginari de la democràcia com a principi bàsic i imprescindible d'identitat política explicaria l'enorme atenció que s'ha prestat a les diferents conceptualitzacions de la ciutadania i a les controvèrsies que es generen en comparar-les. Hi ha tres corrents o tradicions de pensament principals que podem identificar en l'anàlisi de la ciutadania: la tradició liberal, la tradició comunitarista i la tradició republicana. Les discrepàncies entre les unes i les altres abasten múltiples aspectes, que van des de l'element que es considera clau en la idea de ciutadania, el paper que s'atorga a l'Estat o el model de ciutadà que es propugna. De manera molt succinta, podem afirmar, seguint Javier Peña, que el liberalisme es caracteritza per la prioritat que atorga als drets individuals; el comunitarisme, en canvi, situa en el centre del seu plantejament la vida comunitària i la pertinença de l'individu a aquesta vida, i finalment la tradició republicana emfatitza la importància de la participació com a valor fonamental d'una comunitat que es construeix amb la col·laboració dels seus membres (Peña 2000).

Aquests debats tenen el perill, però, de recloure la discussió sobre la ciutadania en el terreny formal de la reflexió intel·lectual i oblidar que es tracta d'una institució que té una transcendència indubtable en l'organització de la vida social i que està en un continu procés de redefinició en funció dels canvis que es produeixen tant en els components estructurals com en els culturals de les nostres societats. En comptes de pensar en la ciutadania de manera estàtica i formalista com un conjunt de proposicions que defineixen l'haver de ser de la vida col·lectiva, resulta més interessant conceptualitzar-la com un procés, la qual cosa implica analitzar com funciona, com canvia o quin és el lloc que ocupen els ciutadans en l'esfera pública.

1.1 Anàlisi del model hegemònic de ciutadà

Aquesta perspectiva, que podríem denominar perspectiva substantiva (Garcia i Lukes 1999), ens ofereix un punt de partida millor per analitzar els trets fonamentals del model de ciutadà que predomina avui en les societats democràtiques i que apareix com a referència ideal cap a la qual cal dirigir les actuacions dels poders públics. Un model de ciutadà abstracte, però que s'arrela, se sosté sobre els grans processos socials, econòmics i polítics que structuren les nostres democràcies capitalistes i que defineixen els diferents camins a recórrer pels individus per arribar a ser reconeguts socialment i institucionalment com a ciutadans.

Hi ha quatre trets fonamentals que defineixen avui la imatge ideal del ciutadà, i encara que cadascun d'ells estableix un principi d'inclusió/exclusió específic, és evident que estan vinculats entre si per una relació de subordinació recíproca, partint de la integració socioeconòmica com a requisit imprescindible, del qual depenen els altres.

En primer lloc, un ciutadà és una persona integrada en la societat a través de la seva participació en el sistema econòmic, principalment a través de la seva participació en el mercat de treball. Tant en la tradició liberal clàssica com en la socialdemòcrata, tipus Marshall, el treball es concep com l'eix al voltant del qual gira la condició de membre de la societat. La contribució de l'individu –típicament homes– ve definida per la seva participació en el sistema de producció econòmica i constitueix la base a partir de la qual es deriva el seu dret a rebre prestacions socials, seguretat social, pensions,

etcètera. Des d'aquesta perspectiva, els ciutadans, a través del treball, contribueixen al desenvolupament de la societat, assumeixen responsabilitats col·lectives i obtenen la independència econòmica imprescindible per convertir-se en persones autònomes que poden orientar el seu futur d'acord amb les seves necessitats i expectatives. Encara que la majoria dels textos constitucionals parlen del treball com un dret del ciutadà, realment en les nostres societats funciona i es promou com un deure, d'on surt "que la idea que el ciutadà té un deure bàsic de treballar sigui fonamental per a la societat cívica" (Turner 2001: 192).

La integració cívica a través de la independència econòmica proporcionada pel treball té una naturalesa excloent bastant evident. D'una banda, exclou a tots els sectors socials dependents econòmicament d'aquells que treballen regularment, com les dones que es dediquen a les tasques de la llar o els joves que estudien i encara depenen dels seus pares. Com de manera encertada van definir ja fa temps Jones i Wallace (1992), aquesta forma d'entendre la ciutadania ha provocat que moltes dones i joves només puguin ser considerats "ciutadans per delegació", és a dir, la seva condició de membres de la societat només té sentit per la vinculació que mantenen amb l'home treballador, proveïdor d'ingressos i origen dels drets socials. Si aquesta situació s'ha modificat parcialment en les últimes dècades en relació amb les dones a mesura que ha augmentat la participació femenina en el mercat laboral, no ha passat el mateix amb la població juvenil. Per contra, el retard en les taxes d'emancipació juvenil i les majors dificultats per incorporar-se al mercat laboral han provocat un aprofundiment de la situació de dependència de molts joves. Per altra banda, la precarització de les condicions del mercat de treball en l'actualitat ha empès importants sectors –entre els quals els joves tenen també una presència important– cap a les posicions perifèriques del sistema econòmic, en forma d'atur de llarga durada o contínues entrades i sortides del mercat de treball. El dramàtic debilitament de la posició econòmica d'aquests sectors i les seves reduïdes expectatives de millora es tradueixen en un deteriorament de la seva posició social i, per tant, de la seva condició ciutadana. La divisió insiders/outsidiers amenaça de convertir-se en una barrera cada vegada més sòlida d'accés a la ciutadania.

En segon lloc, un ciutadà és una persona a la qual l'Estat li reconeix una sèrie de drets com a expressió de la seva pertinença a la col·lectivitat en qüestió. Aquesta pertinença s'articula bàsicament al voltant de la idea de nacionalitat, i són les regles jurídico-legals establertes per l'Estat les que determinen qui té la condició de nacional, qui pot arribar a adquirir-la i qui no és nacional. A partir d'aquí es deriven una sèrie de drets, formalment universals i amb funció inclusiva, encara que en la realitat privilegien els sectors que ocupen les posicions centrals en la societat i desconeixen les diferències derivades de les relacions de poder existents en la societat. Aquest reconeixement estatal dels drets ha provocat en les societats del benestar una tendència a cosificarlos, a convertir-los en coses que es poden reclamar sense cap mena de restriccions morals per part d'uns ciutadans que acaben convertint-se en clients de l'acció estatal (Roche 1992).

La imatge del ciutadà com a individu autònom portador de drets, molt estimada pel liberalisme, duu inscrita una visió jeràrquica de les relacions que vinculen els ciutadans amb l'Estat, en la mesura que és aquest el que decideix no només qui hi pertany i qui no, sinó que també determina el contingut formal dels drets. La ciutadania es concep gairebé exclusivament des de la perspectiva de l'estatus derivat de la nacionalitat i de la integració social, amb les conseqüències que se'n deriven per a importants sectors socials situats en la perifèria. Un estatus atorgat per l'Estat en el qual queda fora tant la dimensió de l'agència dels individus com la capacitat d'aquests de reivindicar i conquerir noves parcel·les de ciutadania.

En tercer lloc, un ciutadà és una persona que compleix una sèrie de deures col·lectius com a expressió de la seva pertinença a la comunitat. Aquests deures estan definits, formalitzats i regulats per l'Estat, per aquest motiu vénen a reforçar la dimensió vertical de la relació Estat-ciutadans. Bàsicament, en les societats actuals, els deures col·lectius es resumeixen en el pagament d'impostos i el compliment de les lleis establertes. Aquests deures, sobretot els de caràcter fiscal, són concebuts bàsicament com a obligacions concretes pels ciutadans a canvi dels serveis i prestacions que realitza l'Estat; per això la cultura fiscal en la majoria d'ocasions consisteix en una mena de *trade-off* entre beneficis rebuts i impostos pagats. Fins fa uns anys, el servei militar era per als homes l'altre gran deure col·lectiu que duia aparellada la condició ciutadana, i a més el que millor expressava el component cívic de pertinença; els ciutadans, pel simple fet de ser-ho, contribuïen a la construcció i manteniment de la comunitat, en aquest cas a la seva defensa.

Però al costat d'aquests deures col·lectius, definits jurídicament, també poden incloure's altres tipus de deures amb menor càrrega de formalització, lligats a l'existència de determinades responsabilitats privades i públiques dels individus. La cura i sosteniment de la família, tant en relació amb els fills com amb les persones grans, en el terreny privat, o el deure de treballar i, fins i tot de forma més difusa, el deure de votar en les eleccions, en l'àmbit del públic, constitueixen obligacions que els individus han de complir d'alguna forma, com a contribució per la seva pertinença a la comunitat.

En quart lloc, un ciutadà és una persona que manté algun tipus de vincle amb l'esfera pública i pot arribar a participar d'alguna forma en els assumptes col·lectius. Aquesta última característica és, sens dubte, la que resulta més difícil d'establir, ja que en les nostres democràcies actuals predomina una actitud de replegament cap a l'esfera de la vida privada i de desconfiança i desinterès respecte a tot allò que tingui a veure amb el públic o el polític institucional. No obstant això, aquest desinterès i allunyament de l'esfera pública no és obstacle per reconèixer que en el model de ciutadà predominant, i impulsat institucionalment, s'utilitza una concepció de competència cívica entesa com a reserva d'influència que s'actualitza ritualment de molt diverses formes, des de les enquestes d'opinió, passant per la implicació en associacions de la societat civil, fins a la participació en els comicis electorals. El ciutadà, tal com ja van establir Almond i Verba en el seu famós *The Civic Culture*, té reconeguda la capacitat d'intervenir en l'esfera pública a través dels procediments institucionals establerts; però això no implica que hagi de fer-ho. En comptes de parlar d'un ciutadà actiu, caldria parlar més aviat d'un ciutadà potencialment actiu, que pot implicar-s'hi si creu que hi ha raons per fer-ho, i sobretot si afecta els seus interessos, però que també pot mantenir-se passiu sense per això renegar de la seva competència cívica¹. Una altra cosa ben diferent són els obstacles estructurals i culturals, i la seva desigual distribució entre els sectors socials, que dificulten passar de la potència a l'acte de la implicació.

¹ “Un ciutadà dintre de la cultura cívica té, per tant, una reserva d'influència. No es troba constantment implicat en la política, no controla activament la conducta dels que prenen les decisions polítiques. Però té la possibilitat d'actuar si n'hi ha necessitat. (...) El ciutadà no és un element actiu constant en la política. És rars vegades actiu en els grups polítics. Però pensa que pot mobilitzar el seu ambient social ordinari, si és necessari, per a l'ús polític. No és el ciutadà actiu: és el ciutadà potencialment actiu” (Almond i Verba, 1970: 539). Malgrat el temps transcorregut des que va ser realitzada aquesta anàlisi i de les transformacions experimentades per les nostres societats democràtiques, segueix sent un resum perfecte de la idea d'implicació cívica que s'associa al model de ciutadà predominant.

Aquestes quatre característiques ens dibuixen un tipus de ciutadà abstracte, en el qual predominen les pertinences formals sobre la inserció en la dinàmica dels processos sociopolítics, i que es basa en una concepció de la integració social a través del treball i de la independència econòmica. De manera un poc simplista, el model de ciutadà ve representat per aquella persona que té una ocupació remunerada de la qual es deriven una sèrie de drets socials; que paga els seus impostos, posseeix la seva pròpia casa, família, cotxe, i compleix amb les seves obligacions col·lectives quan li ho demanen. N. Smith i els seus col·laboradors (2005) l'han definit com el ciutadà "independent respectable econòmicament"². Una definició que pivota sobre dues característiques: la idea de respectabilitat i la d'independència econòmica que, en ambdós casos, van inseparablement unides a l'estatus de persona adulta.

1.2 Les limitacions d'un model excloent

El model de ciutadania que acabem de descriure assenta la seva eficàcia i predomini sobre els grans processos estructurals i ideològics de les nostres societats capitalistes, caracteritzats pel doble joc de la inclusió-exclusió.

"Tradicionalment, el concepte de ciutadania ha establert límits i marges entre societats i grups. Alguns cauen dintre del marc ("els inclosos") mentre que uns altres n'estan fora (els exclosos, els marginals). Però els marges són definits des del centre, en altres paraules, sobre la base dels valors que ens pertanyen a 'nosaltres' (els inclosos) com a oposats als d'ells (els exclosos)" (Machado, 2008: 231). El problema, però, avui, és que aquesta definició tradicional i abstracta de qui està fora i qui està dintre es mostra cada vegada més inadequada per captar la profunda dinàmica transformadora que recorre la nostra vida social, que disminueix el caràcter inclusiu i reforça el caràcter excloent.

La ciutadania no és bàsicament un ideal, tal com de vegades tendim a creure, sinó més aviat una institució que reflecteix en els seus continguts les transformacions sociopolítiques a què assistim. Són molts els canvis que afecten profundament el model de ciutadania i als quals tot just es dóna resposta des de la concepció que hem analitzat abans. L'augment exponencial de la complexitat i diversitat social no només incrementa les pertinences i identitats, sinó que al mateix temps torna més difícils les pretensions universalistes i inclusives de les societats democràtiques. La creixent insatisfacció dels ciutadans amb el funcionament del sistema polític planteja de manera molt directa la preocupació per la qualitat de la vida democràtica i pel paper que es concedeix als ciutadans. La creixent individualització que caracteritza les societats globals comporta un nou tipus d'actor polític que demana més protagonisme i més capacitat d'intervenció en els processos socials i polítics, la qual cosa fa veure les limitacions de les democràcies realment existents, molt allunyades de l'ideal normatiu de la democràcia participativa.

Podríem esmentar molts altres processos de canvi sociopolític en les nostres societats globals que afecten el funcionament de la institució de la ciutadania. En tots els casos

² En aquesta investigació es demostra que el model de la "independència econòmica respectable" domina les visions sobre la ciutadania que tenen els joves estudiats, tot i que en la majoria dels casos els exclou, en la mesura que són joves, com a ciutadans.

representen reptes als quals és difícil respondre des d'una concepció, com l'avui predominant, que redueix i limita la ciutadania a la condició d'estatus formal que li és concedit als individus pel fet de reunir una sèrie de característiques. Quan la ciutadania es converteix en un estatus atorgat per l'Estat, el debat se centra en les regles i normes sobre qui és reconegut com a ciutadà i qui no, i el llenguatge gira entorn de les necessitats i títols que tenen els individus perquè l'Estat els reconegui la condició de membre de la comunitat nacional. Aquesta imatge formalista i legal només entén els individus com a subjectes que estableixen relacions contractuals a la recerca de la maximització dels seus interessos, sense tenir en compte la seva capacitat per actuar de manera mancomunada darrere d'objectius de naturalesa col·lectiva (Mouffe 1999; Stewart 1995).

Hi ha dos aspectes d'aquesta visió del ciutadà que han estat objecte d'especial crítica per part de molts especialistes. En primer lloc, es tracta de l'individualisme que travessa tota la institució de la ciutadania. Un individualisme que desconex les diferències entre els membres de la comunitat, i oculta així la diversitat inherent a la comunitat i el creixent pluralisme. I, encara més important, un individualisme que desconex les relacions desiguals de poder d'uns sectors socials i altres, la qual cosa provoca subordinació, fins i tot exclusió, dels més desfavorits. Després d'un discurs universalista i impersonal que diu que busca la inclusió per mitjà de la generalització de drets per als individus que compleixen els requisits de pertinença abans discutits, s'oblida l'existència d'una sèrie de característiques, com el gènere, l'edat o l'origen ètnic, que introdueixen especificitats que xoquen frontalment amb les previsions d'aquest model abstracte. El resultat és l'exclusió de la ciutadania. Els membres d'aquests col·lectius, com les dones, els joves o els immigrants, troben grans dificultats per arribar a ser ciutadans, fins que no s'ajusten al model establert, o bé acaben convertint-se en ciutadans de segona classe. Com bé diu J.A. Machado referint-se als joves: "¿com poden convinger els drets universals amb els drets de segments de la població, com són els joves, que adopten estils de vida que apunten cap a la pluralització, la diferència, la identitat i la individualitat? (...) Els joves ens poden ajudar a una millor comprensió de les diferents cares de la ciutadania" (2008: 227-228). Si no és així, els joves no poden arribar a ser ciutadans fins que no es converteixen en adults.

Però l'individualisme cívic liberal, especialment després de la deriva neoliberal de les últimes dècades, també està en la base de la creixent tendència cap a la subjectivització dels problemes socials. L'individualisme egoista i la centralitat de la lògica del mercat provoquen que l'èmfasi de la reflexió, en comptes de centrar-se en els problemes estructurals que impedeixen a determinats col·lectius l'exercici dels seus drets i deures cívics, es desplaci cap a les motivacions i actituds que impedeixen als individus sortir de la seva situació de marginació (Procacci 1999). En el cas dels joves, aquest tipus de discurs s'ha estès a l'hora de buscar sortides per als problemes dels grups juvenils més desfavorits. Les solucions polítiques per modificar els processos que alimenten l'exclusió juvenil deixen pas a solucions i estratègies individualitzades per als joves en situació de desavantatge que els ajudin a reintegrar-se a la comunitat més propera i al sistema econòmic. Moltes vegades sembla que es tracta més de crear entorns motivacionals positius que de bellugar els obstacles que els empenyen cap als marges del sistema.

El segon aspecte que ha suscitat més crítiques es refereix al predomini d'una concepció passiva de ciutadania i els seus efectes certament negatius sobre la contribució dels ciutadans a la societat. Un dels aspectes en els quals la dreta i

l'esquerra coincideixen a l'hora de criticar el paradigma clàssic de ciutadania desenvolupat en la segona meitat del segle XX és precisament que "ha tendit a institucionalitzar una concepció del ciutadà social com a *rights-claimer*" (Roche 1992: 31), un client-consumidor dels serveis socials oferts per l'Estat, que només busca satisfer els seus desitjos i necessitats individuals. L'èmfasi gairebé exclusiu en els drets dintre dels estats del benestar converteix l'Estat en l'únic responsable del seu desenvolupament i despulla el ciutadà del caràcter de subjecte de drets polítics que participa activament en la construcció de la comunitat.

L'arrel intel·lectual d'aquest problema radica en la visió parcial i incompleta del que significa ser ciutadà. Ens hem preocupat molt de l'estatus de ciutadà, del catàleg de drets i deures que defineix a algú com a membre de la comunitat, però en canvi tot just es para esment en la dimensió de l'agència, per mitjà de la qual s'actualitza i fa realitat l'estatus. A través de la seva capacitat d'agència, els ciutadans creen i recreen noves relacions de comunitat i desenvolupen les seves pròpies identitats cíviques. La ciutadania és estatus i pràctica (Lister 1997; Siim 2000).

1.3 La ciutadania activa: una alternativa eficaç?

En la darrera dècada hem assistit a la popularització d'un nou concepte, la ciutadania activa, que ha estat presentat com l'alternativa a bastants dels problemes que presentava el paradigma clàssic que acabem d'analitzar, i un camí de solució per revifar el sentit de pertinença a la societat de molts grups socials, especialment dels joves. Es tracta d'un concepte nou i vell al mateix temps, que té l'interès de ser utilitzat profusament tant per especialistes i intel·lectuals com per polítics i tècnics. En tots els casos se n'emfatitza el caràcter d'instrument adequat per aconseguir donar un impuls a l'ensopida vida cívica de les nostres societats democràtiques mitjançant l'assoliment d'un nou equilibri entre drets i deures, un major èmfasi en la presència dels ciutadans en l'àmbit del públic i la consideració de la implicació i participació com una obligació cívica que no es pot desatendre. La ciutadania activa representaria, així, una eina d'*empowerment* dels ciutadans, sobretot dels joves.

El concepte de ciutadania activa té l'origen, curiosament, en l'intent dels conservadors britànics de finals dels 80 i principis dels 90 del segle passat de superar el model d'estat de benestar heretat, el que denominaran com l'Estat *nunny*, al mateix temps que ressusciten valors tradicionals que semblaven perduts després de l'enorme canvi sociopolític dels anys precedents³. Es tracta d'impulsar un tercer àmbit d'actuació entre el públic i el privat, basat en el treball voluntari dels ciutadans en el terreny local, educatiu i de seguretat. Exercir la ciutadania no és participar políticament, sinó simplement fer anar endavant un servei voluntari en els contextos propers. En aquest sentit, el ciutadà recupera un protagonisme que semblava que havia perdut, però es tracta d'un protagonisme individualitzat, mancat d'elements d'identificació col·lectiva que li facin sentir-se membre d'una comunitat determinada. El model de ciutadà actiu

³ En paraules de Douglas Hurd, ministre de Thatcher, i un dels que primer va utilitzar el concepte: "La ciutadania activa és la lliure acceptació pels individus d'obligacions voluntàries amb la comunitat a la qual pertanyen... Sorgeix de les tradicions d'obligació cívica i servei voluntari que són centrals en el pensament d'aquest govern i estan ancorades en la nostra història... La llibertat només pot florir dintre d'una comunitat on els valors compartits, les lleialtats comunes i les obligacions mútues proporcionen un marc d'ordre i autodisciplina..." (Douglas Hurd 1989, citat en Oliver i Heater 1994: 124)

és el “d'un treballador voluntari despolititzat en la seva comunitat local” (Oliver i Heater 1994: 130).

En diàleg crític amb la concepció conservadora, se situa l'altra gran matriu ideològica del concepte de ciutadania activa: la nova esquerra, representada per la “tercera via” del nou laborisme de Tony Blair. En aquest cas, el gran objectiu és rearticular dintre de la institució de la ciutadania la importància dels drets amb la de les obligacions, les solidaritats col·lectives amb les responsabilitats individuals. El lema “de cap dret sense responsabilitat” resumeix el principi bàsic segons el qual els individus poden gaudir dels seus drets als beneficis del sistema de benestar només en la mesura que reconeixin i assumeixin les seves responsabilitats amb la comunitat (treballar, cuidar els fills, participar en la vida local). I una d'aquestes responsabilitats centrals és la implicació en la vida comunitària, bàsicament a través de les accions de voluntariat. La insistència que les obligacions de la ciutadania constitueixen un prerrequisit per al gaudi dels drets de ciutadania acaba dibuixant un model normatiu de “bon ciutadà”, construït al voltant d'uns determinats comportaments que resumirien l'essència del model a seguir. Aquesta normativització de la ciutadania, a través de la definició d'una sèrie de creences sobre el que constitueixen les activitats i conductes apropiades d'un ciutadà té el greu risc, com ha assenyalat S. Hart (2009), de pretendre regular i controlar les conductes dels ciutadans en un determinat sentit. Un perill que es fa especialment important en el cas dels joves, als quals van dirigits gran part dels discursos i de les mesures polítiques relacionades amb la promoció de la ciutadania activa i responsable. I és que en ocasions els comportaments juvenils xoquen amb les previsions derivades d'una noció adulta de ciutadania ideal, per la qual cosa els joves es converteixen, a ulls de bona part de la societat, en individus incapaços de comportar-se com a ciutadans responsables, en un problema a resoldre (Hart 2009: 645)

Encara que el nivell d'elaboració i desenvolupament no és comparable a les dues anteriors, no es pot deixar d'esmentar, pel seu impacte en el discurs sobre els joves, la visió desideològitzada, i d'alguna manera tecnocràtica, de la ciutadania activa que es propugna en el discurs de l'acció institucional, sobretot europea. Les diferents institucions europees duen ja temps insistint en la necessitat de fomentar la implicació dels ciutadans en el desenvolupament de les seves societats nacionals i en el mateix projecte europeu. I sens dubte és en el tema de la joventut on més predicament té aquesta crida; per aquest motiu l'objectiu de promoure la ciutadania activa constitueix un dels objectius que més es repeteixen en tots els plans, programes, informes, etcètera. Però que s'entén per ciutadania activa en les institucions europees? Segons el *European Youth Report* de 2009, la ciutadania activa dels joves “és la participació política i la participació en la vida associativa caracteritzada per la tolerància i la no violència, així com pel respecte de l'estat de dret i els drets humans” (p. 42). Es tracta, doncs, del desenvolupament d'una sèrie de pràctiques que mostrarien la pertinença a la societat dels que les fan anar endavant. La implicació en associacions de diferents tipus, la participació en organitzacions que desenvolupen activitats sociopolítiques, el desenvolupament d'actituds favorables a les institucions polítiques, la realització d'activitats de voluntariat, serien algunes de les manifestacions de ciutadania activa entre els joves que caldria fomentar a través de les polítiques públiques adequades. La ciutadania com a pràctica i el seu desenvolupament a través de la participació sembla que és l'aposta de les institucions europees. Una aposta interessant que, no obstant això, perd gran part de la seva efectivitat perquè no diu res sobre els obstacles amb què es troben els joves per a ser reconeguts com a ciutadans i, per extensió, per a ser escoltats des de la pròpia condició de jove. Sembla que tot dependria de la voluntat participativa dels mateixos joves.

1. ELS JOVES, CIUTADANS EN ESPERA? LA IDEA DEL DÈFICIT CÍVIC

Una vegada analitzades les característiques del model de ciutadà que es projecta en les nostres societats democràtiques, així com alguns dels problemes que planteja, la pregunta a respondre és: com encaixen els joves en aquest model en el qual coincideixen ideals a perseguir i realitat sociopolítica?

La resposta no pot deixar gaires dubtes: els joves encaixen en general malament en aquest plantejament. En un model basat en la integració social, entesa com la identificació de l'estatus de ciutadà amb aquelles persones que aporten alguna cosa a la societat –bàsicament a través del treball– i assumeixen tant responsabilitats privades com públiques (són pares, treballadors i ciutadans), els joves difícilment poden considerar-se membres plens de la comunitat, ja que els falten els atributs que calen. Però la situació es torna encara més complexa si atenem a la situació contradictòria en la qual es mouen els joves. D'una banda, malgrat que no se'ls atribueix la condició de ciutadà, se'ls exigeix que donin mostres d'interès i implicació en les qüestions col·lectives, se'ls insta a complir una sèrie de normes i deures que els acostin a la imatge del bon ciutadà. Per altra banda, però, quan es decideixen a implicar-se en la comunitat i a participar activament, es troben en força ocasions amb l'experiència quotidiana de la manca d'atenció per part dels adults, o fins i tot la discriminació a causa de l'edat.

Pel que fa a això, el tema del desinterès polític juvenil és paradigmàtic. Els discursos adults estan plens de referències a la preocupació que suscita l'allunyament dels joves de l'àmbit polític, el seu desinterès cap a la política institucional i la seva desconfiança cap als polítics i els partits polítics. Aquesta preocupació sol acompanyar-se de queixes i recriminacions sobre la pretesa apatia i despreocupació juvenil. Als joves només els interessaria, segons aquesta interpretació, la diversió despreocupada, els interessos més immediats, i rebutjarien tot el que té a veure amb el compromís i la implicació en el col·lectiu. Un bon exemple serien moltes de les expressions culturals juvenils, les quals tendeixen a ser analitzades des d'una "conceptualització del subjecte jove centrada en el plaer, en el nomadisme (com un valor de la seva època) i en pràctiques que no semblarien tenir altra raó de ser que la perpetuació indefinida d'un gaudi en el temps i sense espai" (Reguillo 2004: 51). Aquests discursos, però, no tenen en compte algunes qüestions que posen de manifest les contradiccions abans apuntades. Per exemple, no sol dir-se res sobre les baixes taxes de participació activa en el terreny polític (excepció feta de la ritualitzada participació electoral) que exhibeixen les persones adultes integrades socialment, sobre el seu desinterès i desafecció cap a la política en general i cap als seus protagonistes en particular. Semblaria que els joves, pel fet de ser joves, haurien de tenir altres actituds i creences polítiques diferents de les dels grans. Una altra qüestió que no sol tenir-se en compte és que, entre bastants joves, el desinterès i desafecció política són expressions d'un sentiment de malestar per l'escassa atenció que els seus desitjos i necessitats reben de la política adulta, i de la crisi de legitimitat que acorrala el sistema polític representatiu, cosa que els duu a buscar rutes alternatives d'acció en l'esfera pública (O'Toole et al. 2003)⁴. I quan la pretesa apatia deixa pas a la implicació, moltes

⁴ I entre aquestes rutes alternatives d'acció caldria incloure les culturals juvenils, les quals expressen performativament molt d'aquest malestar juvenil amb la societat en la qual viuen. Rosana Reguillo ve insistint en aquest aspecte en les seves investigacions: "les cultures juvenils, les quals entenc com un conjunt heterogeni d'expressions i pràctiques socioculturals, operen com a símbols del profund malestar

vegades en forma d'irrupció en l'espai públic per reclamar els seus objectius, les crítiques acostumen a augmentar si aquesta acció no segueix els procediments institucionals establerts, si la participació juvenil desborda o qüestiona d'alguna manera els preceptes normatius de la 'bona ciutadania'.

En darrer terme, moltes d'aquestes contradiccions s'expliquen pel fet que el model de ciutadania predominant contempla bàsicament una única via d'accés a la ciutadania i aquesta ve marcada per l'accés a la vida adulta. Els joves no passarien de ser ciutadans incomplets, com deia Aristòtil, o ciutadans del demà als quals cal ensenyar o preparar adequadament. Amb aquest pressupòsit de partida no és estrany que la major part de l'acció dels poders públics en aquest terreny estigui guiada per la idea del dèficit cívic que cal compensar (Smith et al. 2005). Els joves no serien, en la seva qualitat de joves, prou bons ciutadans (tal com quedaria demostrat per la seva apatia, la falta de compromís o els problemes que generen amb les formes de comportament)⁵ i l'objectiu de les polítiques de joventut hauria de ser definir estratègies per compensar aquest dèficit i preparar els joves per a l'accés definitiu a la ciutadania amb la incorporació a la vida adulta

2.-1 La joventut com una etapa d'espera i subordinació

La identificació de la noció de ciutadà amb la de persona adulta i, per extensió, amb una persona autònoma, independent i amb capacitat d'assumir responsabilitats explica el predomini en la reflexió sobre la joventut i les polítiques que s'hi dirigeixen des d'una posició que podríem denominar instrumental (Reguillo 2004). Si l'objectiu és assolir que el jove adquireixi els atributs que caracteritzen la persona adulta, la major part dels esforços, per tant, haurien d'estar dirigits a assolir la seva integració social a través de l'assoliment de la independència econòmica, l'emancipació familiar i l'autonomia personal entesa com a ruptura de llaços comunitaris primaris i creació d'altres de nous. És a dir, a completar els marcadors de l'edat adulta. I tot això passa, sens dubte, inicialment, per la integració en el mercat de treball, i més endavant per la consecució d'una posició dintre d'aquest mercat de treball que asseguri l'obtenció de les fites abans assenyalades.

El treball i, per extensió, l'educació que possibilita la inserció laboral, es converteixen en les frontisses al voltant de les quals gira l'accés a la condició de ciutadà (Morán i Benedicto 2003). Educació-treball-ciutadania es conceben així com una trilogia estable i homogènia, en la qual la solució als problemes dels joves en la nostra societat passaria per vincular de manera instrumental aquestes tres dimensions, eliminant – segons els territoris i contextos de què es tracti– els obstacles que impedeixen la seva harmònica conjunció. A través del treball i per extensió de l'educació, els joves podrien anar adquirint els atributs que els converteixen en persones adultes i per tant en

que afligeix les societats i en els gestos més espontanis i lúdics radiquen pistes clau que han de ser desentranades per la teoria crítica (...) Les cançons, el no a la política, l'(aparent) desentendre's del món, l'instant que s'escapoleix, l'ús del cos, no poden deixar d'expressar performativament una posició pel que fa a la societat en la qual s'habita" (Reguillo 2004: 52)

⁵ Osler i Starkey (2003) sostenen que l'educació per a la ciutadania en les escoles angleses està basada en aquest model de dèficit, que defineix els joves com a "less good citizens", mentre que ignoren els seus drets i deures i la base política de l'estat, cosa que explica la seva apatia política. Aquesta concepció compensatòria no sembla estar gaire lluny de la que anima el disseny actual de l'educació per a la ciutadania en el sistema educatiu espanyol.

ciutadans responsables. Els programes de capacitació professional dels joves, els contractes d'aprenentatge juvenil o de primera ocupació o les polítiques de foment d'empleabilitat juvenil són només alguns exemples coneguts de les múltiples accions que tenen la seva raó de ser dintre d'aquesta concepció instrumental de superació de la situació de dèficit juvenil.

No hi ha dubte de la importància que l'educació i el treball tenen per a les condicions de vida dels joves i per al seu procés de transició a la vida adulta. Ni tampoc que ambdós temes constitueixen apartats imprescindibles dintre de l'agenda de les polítiques de joventut, sigui quina sigui la seva orientació. Tant l'escola com el món laboral segueixen sent dues institucions fonamentals en la reproducció de la vida social, donada la seva funció socialitzadora i la seva condició d'espai d'inclusió.

Ara bé, una cosa ben diferent és orientar les accions dels poders públics amb la premissa que els joves es fan ciutadans bàsicament a través de l'educació i el treball, i oblidar, per exemple, que les qüestions laborals ja no ocupen una posició de centralitat dintre de les experiències juvenils. En efecte, totes les investigacions posen de manifest que el treball ha deixat de ser per a gran part dels joves actuals el pilar al voltant del qual s'organitza la resta de facetes de la seva vida, i ha passat a convertir-se en un element més dintre de cursos vitals complexos, amb els quals s'experimenten trajectes i identitats noves. Un element important per la seva contribució a la independència econòmica, però sense aquesta capacitat de determinar decisions, actituds o comportaments que tenia fa algunes dècades. Podria dir-se que la inserció en el món laboral i tot el que duu aparellat no constitueix, per a importants sectors, l'eix fonamental al voltant del qual s'organitzen els seus projectes de futur.

Però no només és que les qüestions laborals ja no tinguin la importància relativa que tenien abans en la vida dels joves o que hagin canviat les formes de dependència juvenil o els processos a través dels quals es construeix l'autonomia personal i social; sinó que privilegiar la integració social dels joves al voltant de la transició escola-treball té clars efectes excloents per a molts joves que o bé no troben un lloc estable i permanent dintre del mercat laboral, o per contra opten per l'estratègia d'allargar els seus estudis convertint l'accés a la ciutadania en una promesa diferida que encoratja posicions de subordinació i desinterès cap al que es considera un territori dels adults.

La joventut, d'aquesta manera, es pensa com una etapa d'espera i subordinació fins que finalitzi la transició a la vida adulta, fins que s'arribi als atributs i responsabilitats que la defineixen i en permeten el reconeixement social com a membre ple de la societat. I mentre es tanca el parèntesi de l'etapa juvenil, la societat adulta no renuncia a preparar els joves per a l'accés a aquesta nova condició. A través de les diferents polítiques públiques i dels mecanismes institucionals de socialització, se'ls ensenya a complir unes determinades normes i deures, a assumir una sèrie d'obligacions, se'ls insta a col·laborar amb altres per mostrar el seu interès en les qüestions d'ordre col·lectiu, encara que sense reconèixer-los la condició de membre. Comptat i debatut, se'ls forma en una concepció disciplinària de la ciutadania, basada en l'aprenentatge formal dels valors oficials –tal com són interpretats per les institucions– amb el propòsit que més endavant s'integrin funcionalment en el món social i polític, quan compleixin amb els requisits necessaris (Delanty 2003). La situació del jove podria representar-se amb la metàfora de l'aprenent. Aquesta denominació s'ha utilitzat, tradicionalment, per referir-se a algú que aprèn un art o ofici practicant-lo amb algú que ja en sap. L'aprenentatge consistia bàsicament en la repetició canònica d'una sèrie de models perfectament codificats, seguint les normes d'aquells que posseeixen determinades

habilitats i als quals se'ls reconeix la capacitat d'actuar pel seu compte. Mentre s'és aprenent, es viu tutelat pels altres, s'és dependent. Doncs bé, el jove seria com l'aprenent de ciutadà, algú que està en una posició de subordinació, que fins que no sigui adult està tutelat, se'l manté en una posició dependent, encara que això no exclou que hagi de seguir unes normes i comportaments que li aniran marcant el camí cap a la ciutadania. Així, progressivament, i sense la intervenció decisiva dels protagonistes⁶, s'aniria tractant de compensar el dèficit cívic juvenil, mentre arriben a la condició de persona adulta reconeguda socialment.

2.2 Una qüestió de recursos i capacitats. El desenvolupament de competències cíviques

Si calgués fer un balanç general d'aquest paradigma del dèficit cívic i de les estratègies que se'n deriven, aquest hauria de ser més aviat crític. Tant gran part de la societat adulta com els mateixos poders públics es lamenten insistentment de l'absència de compromís per part dels joves, al mateix temps que segueixen posant l'èmfasi en la seva dimensió problemàtica, per la qual cosa la principal política hauria de ser de caràcter preventiu. L'escassa atenció que es presta a les conseqüències derivades de l'ambigua i contradictòria posició que ocupen els joves en les nostres societats impedeix avançar en una integració real com a membres plens, aprofitant les potencialitats que es deriven de la seva capacitat d'innovació i transformació de la realitat social. Pensar en la joventut com una etapa d'espera i subordinació i desenvolupar una acció pública preocupada fonamentalment per ajudar-los a ser adults no satisfà les necessitats d'uns joves, el veritable dèficit cívic dels quals ve provocat pels obstacles que els dificulten l'adquisició dels recursos i capacitats que els permetin exercir uns drets reconeguts formalment i dur a la pràctica la seva condició d'actors socials i polítics⁷.

En efecte, la clau de la complexa condició ciutadana dels joves no radica en el desconeixement d'una sèrie de procediments formals, sinó en l'adquisició i desenvolupament dels recursos cívics que permeten l'exercici de la ciutadania, entesa com el conjunt de pràctiques a través del qual s'expressen els vincles de pertinença a la comunitat i la capacitat d'implicació en els assumptes col·lectius; ja que les principals dificultats a què han de plantar cara els joves no tenen tant a veure amb el reconeixement formal dels drets, molts dels quals s'adquireixen amb la majoria d'edat, sinó més aviat amb l'articulació dels procediments necessaris per afavorir el

⁶ Com molt encertadament assenyalen Osler i Starkey (2003), no pot deixar de sorprendre, per exemple, que els joves habitualment no siguin convidats a participar en la definició dels programes d'educació cívica, quan en altres àrees de la política pública es considera gairebé un axioma consultar els usuaris abans d'engegar qualsevol programa. "Els interessos dels joves poden ser passats per alt perquè són percebuts com a ciutadans en espera en comptes de ciutadans de ple dret..." (p. 247)

⁷ Aquesta forma d'entendre el dèficit cívic s'acosta a la proposta de Lockwood (1996) en la seva anàlisi de les diferents situacions de ciutadania creades pel joc entre els estatus de ciutadania i la desigual distribució dels recursos morals i materials. Per a Lockwood la situació de dèficit cívic "es refereix a una situació en la qual la falta de recursos impedeix l'exercici dels drets reconeguts formalment, o a una en la qual l'exercici dels drets està anul·lat" (p. 537).

desenvolupament d'una sèrie de competències i sentiments cívics que fan possible i doten de sentit la implicació en l'esfera pública.

Es poden fer moltes llistes de les competències imprescindibles per poder actuar com a ciutadà, però entre totes resulta especialment interessant la idea d'una "ciutadania conscient de si mateixa" proposada per Jean Leca (1991). Per al teòric francès, aquest tipus de ciutadania està format per tres components. En primer lloc, la creença en la intel·ligibilitat del món polític, en la mesura que només si considerem que el món que ens envolta respon a uns esquemes podem actuar-hi. En segon lloc, l'empatia o capacitat de posar-se en el lloc d'altres ciutadans per entendre els seus interessos i justificacions, despullant per extensió del caràcter de necessitat les pròpies posicions i admetent la possibilitat de la competició. I, finalment, el reconeixement d'una adhesió i una responsabilitat comuna davant l'ordre social, malgrat la diversitat, la qual cosa atorga sentit a la lògica de la cooperació. Però a més també cal que els joves siguin capaços d'entendre els mecanismes de funcionament de les institucions i els governs i les implicacions dels comportaments propis i aliens, que aprenguin a recollir i valorar la informació i desenvolupin les capacitats necessàries per dur endavant accions en l'esfera pública. Es tracta, en suma, d'una sèrie de recursos cívics imprescindibles perquè els joves puguin arribar a considerar-se, presentar-se i ser reconeguts socialment com a actors socials i polítics (Morán i Benedicto 2008).

Però quan es parla de recursos cívics, cal no oblidar la importància de les condicions socioestructurals en les quals es desenvolupa la vida dels joves. El fet que es ressaltin les insuficiències d'aquelles polítiques de joventut focalitzades gairebé exclusivament, des d'una òptica instrumental, en els aspectes socioeconòmics de les transicions a la vida adulta, no implica ni de bon tros desconèixer la importància de remoure els obstacles estructurals que impedeixen o dificulten la conversió dels joves en subjectes autònoms i per tant en ciutadans. La reducció dels efectes de les pautes de desigualtat social i dels processos d'exclusió constitueix un objectiu de primer ordre si volem crear les condicions imprescindibles perquè un nombre cada vegada més gran de joves pugui superar aquesta situació de dèficit cívic. Temes com la precarietat laboral, el fracàs escolar, la degradació dels àmbits urbans, la política de beques o l'accés a l'habitatge adquireixen així una nova importància. Ja no es tracta de pensar en les condicions perquè els joves arribin a ser adults, sinó al contrari, d'engegar mesures dirigides a crear un entorn social i econòmic que permeti als joves disposar d'unes condicions de vida favorables per desenvolupar les seves competències cíviques, exercir els seus drets i actuar en l'esfera pública d'una manera activa.

3.- LES CLAUS DE LA CONDICIÓN CÍVICA JUVENIL

La reflexió sobre la joventut sempre ha estat associada a la idea de canvi, per la qual cosa no pot resultar sorprenent que es posi l'accent en la necessitat d'assumir les profundes transformacions que ha experimentat la condició juvenil en les últimes dècades i d'extreure les conseqüències que se'n deriven a l'hora de planificar les accions a desenvolupar en aquest camp. Al cap i a la fi estem davant un axioma imprescindible per a qualsevol política de joventut. El seu disseny i plantejament ha de fer-se a partir d'una imatge realista de la joventut a la qual va destinada, tractant d'evitar al màxim estereotips o generalitzacions que acabin per orientar les decisions cap a un horitzó allunyat de les veritables necessitats de la població diana d'aquesta política pública. No hi ha dubte que no sempre és fàcil, ja que al voltant de la joventut es reuneixen moltes de les expectatives, desitjos insatisfets i projectes d'una societat que, sovint, es mira en els seus joves per exorcitzar les seves pròpies limitacions i incompliments.

Aquest reconeixement de les transformacions juvenils es fa encara més necessari en un moment com l'actual en el qual, durant les dues o tres últimes dècades, s'ha produït una acceleració impressionant del ritme de canvi, que ha provocat, com en altres àrees de la vida social, una situació no només quantitativament sinó també qualitativament diferent. En aquesta nova situació podem descobrir que s'han alterat molts dels paràmetres que havien estat habituals en la descripció de la joventut de la societat moderna industrial. No només s'ha transformat en profunditat la situació social dels joves de les societats desenvolupades, sinó que aquesta transformació ha arribat a la mateixa condició juvenil, és a dir, a la forma de ser jove en l'actualitat. De forma una miqueta esquemàtica, podríem contraposar un model tradicional de joventut construït sobre la lògica lineal i evolutiva de l'emancipació que proporciona una identitat estable i reconeguda socialment amb una nova forma de ser jove en la qual l'experimentació i la incertesa converteixen els joves en "viatgers sense mapa", segons l'encertada expressió del sociòleg italià Marco Bontempi (2003), a la recerca d'espais d'autonomia i implicació, a través dels quals es converteixen en subjectes socials i polítics.

Per entendre en la mesura justa la naturalesa d'aquest nou model de joventut, característic de les societats postmodernes globals, i les seves diferències respecte al model clàssic de la modernitat industrial, cal no oblidar que aquesta contraposició no passa de ser un recurs analític per ressaltar els aspectes més nous i poder calibrar la distància que el separa respecte d'aquelles imatges socials més conegudes de la joventut. Un recurs analític basat en la modelització de situacions sociohistòriques concretes que, no obstant això, han anat modificant-se de manera més o menys gradual al llarg dels anys conforme també ho feia la mateixa organització de la vida social. En aquest sentit, és important adonar-se, per exemple, que la linealitat en les transicions, que de vegades es presenta com un tret superat en el nou model de joventut, segueix marcant l'esdevenidor existencial de molts joves actuals⁸ i és

⁸ Alguns investigadors sostenen que, en realitat, els joves actuals, en el seu camí a l'edat adulta, segueixen recurrent en la seva majoria trajectòries preestablertes de caràcter lineal i que el veritable canvi ha vingut provocat pel retard en la finalització dels estudis i en l'inici de l'experiència professional. Però quan

previsible que segueixi fent-ho en el futur, encara que sigui només com a pauta prototípica de desenvolupament del cicle vital. Això no és obstacle, però, per constatar que la idea de processos de transició transitoris i reversibles s'ha convertit en una experiència quotidiana per a la majoria de joves i en la imatge que orienta moltes decisions i estratègies. Un altre bon exemple el trobem en la referència a la incertesa com a tret central d'aquesta nova forma de ser jove. Com han argumentat alguns especialistes, la complexitat en les transicions juvenils i la incertesa que comporta, la necessitat de negociar o aquesta sensació de recerca permanent constitueixen experiències compartides amb generacions anteriors (Furlong, Cartmel i Biggart 2006). Ara bé, tot i estant d'acord amb aquesta afirmació, cal no oblidar que a mesura que han anat augmentat les possibilitats socials, i amb això també els riscos, el desconcert davant els possibles camins a seguir i sobre els resultats que s'obtindran s'ha convertit en les últimes dècades en un tret estructural que afecta no només la vida dels individus, sinó també les decisions col·lectives sobre la forma d'organització de la vida social.

Comptat i debatut, la idea fonamental que cal destacar és que per parlar de les característiques de la condició cívica juvenil no es poden utilitzar esquemes interpretatius i analítics d'altres èpoques sobre com s'és jove avui. Només a partir d'un coneixement total de la realitat, en la qual es posin de manifest les contradiccions que avui presideixen aquesta fase del recorregut vital dels individus, es podran dissenyar, en una segona etapa, polítiques i mesures adequades als destinataris. Però vegem amb una mica més de detall alguns d'aquests trets més rellevants

3.1 Les dificultats de ser jove avui: entre la incertesa i el risc

La joventut actual està tancada en una situació certament contradictòria, ja que les oportunitats de les quals gaudeix s'han ampliat d'una manera exponencial en relació amb generacions anteriors, però al mateix temps també s'han disparat els riscos als quals ha de plantar cara (Melucci 2001). D'una banda, els joves actuals gaudeixen d'una formació comparativament molt més elevada que la que tenien els seus pares, i no cal dir els avis, la qual cosa obre noves possibilitats de realització personal, promet una millor posició en el mercat de treball i, per tant, una major satisfacció de les seves necessitats. Davant dels joves s'obren múltiples possibilitats vitals, molts camins possibles a seguir en funció de les seves capacitats, dels seus gustos i les seves aspiracions. El món global obre un horitzó de cosmopolitisme a les noves generacions en el qual tenen cabuda molt diferents formes de relació interpersonal i d'autorealització personal. Però, per altra banda, el mateix increment de les oportunitats genera grans dosis de risc. La pluralització de les opcions vitals i la pèrdua de poder socialitzador de les institucions tradicionalment encarregades d'aquesta tasca porta com a conseqüència no volguda l'increment de les possibilitats d'equivocar-se a l'hora escollir el camí a seguir i finalment desembocar en una situació sense sortida. Avui és més probable perdre's, davant les dificultats d'un entorn socioeconòmic que empeny els joves a mantenir-se en una eterna joventut sense assumir responsabilitats, a canvi de no pressionar per integrar-se en les posicions centrals de la societat. Aquesta eventualitat propera del fracàs introdueix entre els joves un important component d'inseguretat i precarietat que pot rastrejar-se en

s'inicia el procés d'emancipació, es redueix el temps que separa les etapes (independència econòmica, independència familiar, formació d'un nou nucli familiar, etcètera), les quals segueixen succeint-se dintre de la seqüència temporal coneguda (Galland 2001).

múltiples facetes de la vida juvenil. ¿De com es resolgui aquesta equació dependrà, en gran mesura, l'èxit o fracàs, tant personal com col·lectiu?

Però per resoldre aquesta equació cal tenir en compte algunes consideracions importants sobre la dinàmica de la joventut actual. En primer lloc, més enllà de les dades que ens parlen sobre les canviants trajectòries seguides pels joves i sobre la modificació temporal dels diferents objectius que donen contingut als seus processos de transició, el més rellevant és que s'ha transformat radicalment l'experiència social de la joventut. L'allargament del període juvenil, com a conseqüència immediata de la dilatació del període dedicat als estudis i el consegüent retard en la incorporació al mercat laboral, al costat dels nous valors que hi estan associats, fan que ser jove es converteixi en una experiència bastant diferent a la de fa unes dècades, quan el trànsit des de la infància a l'adolescència-joventut i des d'allà a la vida adulta estava socialment estandarditzat. La joventut ja no és una etapa marcada per l'edat dels seus membres, un període transitori entre la dependència infantil i la independència adulta; ha passat a convertir-se en una fase específica –encara que imprecisa– del recorregut vital, en una condició social basada en l'experiència i en l'acció. Els estils de vida, les pautes de consum i oci o determinats codis de conducta es converteixen en els criteris de delimitació categorial del que és jove i el que no ho és.

Paral·lelament, l'estatus d'adult en les nostres societats es percep cada vegada més en termes mancats de definició. El que antigament eren els trets unívocs de l'edat adulta, l'objectiu que orientava les transicions juvenils, avui s'allunyen cada vegada més de l'experiència juvenil i apareixen davant dels seus ulls d'una manera desdibuixada, de manera que es legitima la construcció d'una identitat que no troba en els rols adults el seu referent, sinó que el busca en les experiències pròpies del món juvenil. “Efectivament, un nombre creixent d'elements de la joventut s'elabora i defineix de manera cada vegada més independent de la seva relació amb els rols adults. Així, la joventut redefineix el seu caràcter de transició a favor d'una creixent autonomia. Més que una condició de moratòria, típica dels processos de transició, ara la joventut assumeix, de manera en cert sentit paradoxal, les característiques d'un fenomen que troba en si mateix els pressupostos del seu propi desenvolupament i definició” (Bontempi 2003: 32). El caràcter auto-referencial de la identitat juvenil i la seva expressió en una sèrie d'actituds i comportaments relacionats amb les més diverses esferes de la vida constitueixen un component fonamental que no pot deixar-se de costat a l'hora de plantejar el desenvolupament de la condició cívica dels joves.

I si calgués seleccionar una característica distintiva d'aquesta identitat juvenil, aquesta hauria de ser, sens dubte, la incertesa. Qualsevol investigació de tipus qualitatiu que reculli discursos juvenils posa l'accent en el mateix aspecte: la vida juvenil està marcada per una sensació de desconcert sobre els camins a seguir i sobre els resultats que s'aconseguiran al final del procés de transició. La pregunta immediata és el per què d'aquesta incertesa. Cal reconèixer que, individualment, el període de la joventut sempre ha estat marcat per als seus protagonistes per una relativa inquietud i desconcert sobre què oferiria el futur adult. No obstant això, des d'un punt de vista col·lectiu, la dinàmica de la joventut s'havia mogut en un escenari de seguretat construït sobre una pluralitat de transicions preestablertes d'acord amb les pautes de desigualtat predominants en la societat. De manera inevitablement simplista, podríem dir que l'èxit i el fracàs social estaven bastant estandarditzats, els punts d'arribada resultaven bastant previsibles en funció del capital econòmic, social i cultural dels joves. A tot això calia afegir-hi unes institucions de socialització que oferien als

individus marcs estables per comprendre aquests processos. La joventut en la societat moderna industrial era una etapa bastant ordenada. Enfront d'aquest escenari de seguretat, avui ens enfrontem a un escenari bastant diferent, replet de transicions fragmentàries, amb recorreguts inconnexos, en el qual les seguretats de fa anys deixen pas a situacions incertes, desconegudes i transitòries. En aquest entorn d'incertesa i individualització, resultat del joc combinat d'oportunitats i riscos, és on els individus joves han d'adoptar les decisions necessàries per a orientar —encara que sigui de forma provisional i reversible— les diferents facetes de la seva vida en un sentit o altre.

Precisament la necessitat de prendre constantment decisions, encara que no siguin per a sempre, és “el punt crític, l'aspecte més delicat: triar significa optar per una ruta particular en detriment d'unes altres; significa experimentar els límits, adonar-nos que no som omnipotents. No obstant això, hi ha una diferència important entre triar en un camp obert de possibilitats i triar dintre d'un ventall restringit d'opcions (...) Sabem que hem de triar i no podem deixar de triar perquè fins i tot no triar és una elecció: tal és la paradoxa de la llibertat avui dia” (Melucci 2001: 146). I aquesta necessitat de triar acostia la possibilitat del fracàs com un assumpte de responsabilitat individual. La idea que l'individu és el veritable protagonista de la seva vida afavoreix l'atribució al mateix individu de la responsabilitat dels problemes que apareixen en el curs de les transicions i el consegüent oblit del condicionament estructural que introdueixen les pertinences de classe, de gènere o d'ètnia (Furlong i Cartmel 1997). D'aquesta manera molts dels problemes i dels obstacles als quals s'enfronten els joves es converteixen en fracassos personals, també entre aquells que estan en una situació de major desavantatge i a pesar que les seves possibilitats d'elecció realment siguin molt limitades

La capacitat de gestió del fracàs i, sobretot, la capacitat d'avaluació de les causes i conseqüències dels problemes als quals s'enfronten en el seu procés de transició s'han convertit d'un temps ençà en una competència clau per a l'autonomia juvenil. Els joves necessiten aprendre a assumir les conseqüències, moltes vegades imprevisibles, de processos transitoris, reversibles, en els quals les condicions materials segueixen exercint una considerable influència sobre els resultats, encara que ara la seva acció sigui menys visible, més heterogènia, i s'entrecruï amb la dels factors institucionals i els biogràfics. Només així, sent conscients dels riscos i dissenyant estratègies per superar-los, els joves podran arribar a ser agents actius, capaços d'intervenir en els processos que determinen les seves vides i les de les comunitats on viuen.

3.2 Autonomia i capacitat d'agència, dos components imprescindibles

Aquest entorn complex i difícil que avui és la joventut, en el qual el difícil equilibri entre oportunitats i riscos provoca entre els seus protagonistes una creixent sensació d'inseguretat, és el marc en el qual es fa possible que els joves arribin a ser persones autònomes amb capacitat d'actuar significativament tant en el plànol individual com en el col·lectiu. La ciutadania juvenil, en suma, només és possible entendre-la de manera adequada si es parteix del nou context d'incertesa i individualització en el qual els joves porten a terme les seves transicions, construeixen la seva autonomia i desenvolupen la seva capacitat d'agència.

La cerca de l'autonomia sempre ha estat, almenys des de la invenció moderna de la joventut, un objectiu fonamental del procés de transició a la vida adulta. Tradicionalment, a l'autonomia personal i col·lectiva s'hi arribava a través de l'emancipació, i aquesta era el resultat de la superació de les dependències econòmiques i familiars, així com de l'adquisició dels rols estables d'adult i ciutadà. En altres paraules, la constitució de la pròpia família, l'assoliment de la independència econòmica proporcionada pel treball i la plena integració en la societat dels adults constituïen experiències clau en la vida dels individus, que els conferien una identitat social estable: la de persona autònoma i independent. L'emancipació, per tant, constituïa el prerequisit necessari i imprescindible per a l'assoliment de l'autonomia. No obstant això, com ja s'ha argumentat en les pàgines precedents, la situació s'ha transformat en molts aspectes. El desdibuixament dels punts d'arribada i partida, la modificació dels continguts i de la forma d'articulació de les transicions a la vida adulta han provocat, entre altres efectes, que l'emancipació deixi de ser la clau al voltant de la qual gira tot i perdi aquesta condició de requisit necessari per arribar a l'autonomia vital que abans posseïa.

En la societat actual, emancipació i autonomia no sempre són el mateix. En ocasions, ens trobem amb processos d'emancipació portats a terme de forma precipitada i en condicions socials bastant precàries, que en comptes de produir individus independents i autònoms donen com a resultat situacions de major dependència, en les quals s'amunteguen els obstacles per assolir una integració en la societat adulta. Les mares joves en contextos de desavantatge poden ser un bon exemple d'aquesta situació. En l'extrem oposat, ens podem trobar amb joves que experimenten noves trajectòries i formes d'articulació dels diferents aspectes de les seves vides per arribar a ser individus autònoms, les quals no passen per la recerca prioritària de la independència econòmica o per la formació d'un nou nucli de relacions socials i familiars. Entre l'un i l'altre extrem ens trobem amb una proliferació de trajectòries i recorreguts biogràfics individualitzats que proporcionen als joves els recursos i competències necessàries per convertir-se en subjectes autònoms, capaços de gestionar els seus projectes vitals i assumir responsabilitats col·lectives. I tot això es desenvolupa enmig d'un gran nombre de situacions de semidependència. L'autonomia es fa així realitat en el mateix desenvolupament biogràfic juvenil, i no en la vida adulta aconseguida a través de l'emancipació. (Habiten i Benedicto 2008).

Dependència i autonomia no són ja dues realitats exclouents entre si; per contra, es combinen en la vida dels joves de múltiples maneres. Un bon exemple d'això el constitueixen les possibilitats que obren les noves tecnologies, les quals proporcionen a joves i adolescents àmplies finestres d'autonomia i independència no sotmeses a la voluntat adulta. "En el refugi de la pròpia casa, la televisió i Internet són finestres obertes al món a les quals tots tenen accés. Aquesta exposició als mitjans i a les noves tecnologies ha proporcionat als joves un poder del que mai prèviament havien gaudit" (Machado 2008: 237-238). Les xarxes socials, les noves formes de comunicació interpersonal, les comunitats virtuals, constitueixen espais i experiències d'autonomia en els quals els joves aprenen a establir relacions de cooperació i col·laboració, a confrontar els seus desitjos i aspiracions amb els dels seus semblants, a inserir-se en –si no a crear– nous contextos comunitaris. En fi, a través de les noves tecnologies els joves assagen i inventen noves formes d'autonomia, en les quals projecten les seves aspiracions vitals, estableixen relacions, tracten de sortejar els obstacles que els empenyen cap a una integració social precària i, en ocasions, es converteixen en protagonistes actius del canvi social. I tot això mantenint la tupida xarxa de dependències en les quals es mou la seva vida quotidiana.

Aquesta nova configuració social de l'autonomia dels joves ve sens dubte afavorida pel creixent procés d'individualització que caracteritza les societats de la segona modernitat. La importància que té avui l'individu com a referència última de decisions i valors enfront dels sistemes tradicionals de legitimació de les conductes afavoreix un pluralisme valoratiu en el qual troben justificació les diferents opcions adoptades pels subjectes i la llibertat d'orientar les seves vides en un sentit o altre. Però aquesta individualització que obre possibilitats també crea dificultats, ja que situa els joves en una posició més vulnerable enfront de les pressions d'una societat adulta que moltes vegades prefereix mantenir-los en una posició de subordinació a canvi que no reclamin quotes de protagonisme en les quals es posi en dubte el model d'integració precària avui predominant. Aquesta vulnerabilitat s'accentua en el cas dels sectors juvenils amb més desavantatges socioeconòmics i culturals, que no disposen dels recursos i capacitats necessàries per enfrontar-se als obstacles derivats de la seva situació social, però que al mateix temps ja no poden recórrer a les solidaritats tradicionals que abans els aportaven certes xarxes de seguretat vital. El perill és que cada vegada més aquests joves es vegin empesos cap a una situació de risc d'exclusió, que depenguin gairebé exclusivament de la conjuntura que travessi a cada moment el mercat laboral, per poder caminar cap a una relativa vida autònoma. El repte al qual s'enfronten avui les polítiques de joventut és com donar resposta a aquesta situació, fomentant el desenvolupament de l'autonomia personal i col·lectiva d'aquests joves, capacitant-los per gestionar les seves vides i assumir responsabilitats. No es tracta, per tant, de crear trajectòries específiques per a joves en situació de risc, sinó de proporcionar recursos que els permetin prendre decisions, avaluar la naturalesa dels problemes als quals s'enfronten i actuar en un entorn complex.

Aquesta cerca de l'autonomia en els seus propis contextos de vida juvenil no constitueix bàsicament una aventura individual que portin a terme els joves en solitari; si més no, la realitzen en estreta relació amb els amics, els grups d'iguals i en moltes ocasions amb les pròpies famílies. Però encara més, el desenvolupament de l'autonomia també té una dimensió col·lectiva fonamental que s'expressa en la inserció en la comunitat a través de la seva pròpia capacitat de convertir-se en actors que es fan presents a través de diferents eines i repertoris d'acció, i poden arribar a convertir-se en agents de transformació social.

En una recent investigació europea dedicada a aquestes qüestions, es defineix la capacitat d'agència dels joves com "la capacitat dels individus per actuar intencionalment i significativament en el sentit que qualsevol simple acció que emprenen és al mateix temps un intent de construir la seva pròpia vida com a significativa mentre està inserida en situacions que estan socialment estructurades... Mentre l'agència, pel que fa al jo, pot ser qualificada de biograficitat, la participació pot ser vista com l'agència qualificada en relació amb la socialitat en perspectiva pública." (Up2Youth 2009). Queda clar, doncs, que la participació constitueix un element fonamental per al foment i desenvolupament de l'autonomia juvenil, perquè empodera els joves, proporcionant-los visibilitat social i reforçant la seva capacitat de protagonisme cívic en els processos de canvi social.

Aquesta capacitat d'agència juvenil es concreta avui en l'entorn d'individualització i pluralitat d'opcions vitals al qual venim fent referència en aquest text, la qual cosa no només atorga una nova importància a la intervenció dels subjectes, sinó que, a més, multiplica les pautes d'acció social dels joves i els significats que s'hi poden associar. Ara bé, això no ha de fer oblidar la influència persistent de les estructures socials en

què es desenvolupa l'acció. Els determinants estructurals restringeixen les opcions d'elecció entre diverses possibilitats i influeixen decisivament en el desigual repartiment dels recursos i competències necessaris per estar present en l'esfera pública. El fet que ara siguin menys visibles o que el seu efecte sigui menys homogeni no implica ni molt menys que les desigualtats no segueixin determinant en gran mesura les possibilitats vitals d'uns joves i altres.

Autonomia i capacitat d'agència constitueixen, doncs, els dos components imprescindibles perquè els joves facin realitat la seva condició ciutadana. Dos components que es reforcen mútuament i que assenyalen les prioritats que han de guiar l'acció pública en la matèria. Que els joves siguin capaços de gestionar els seus propis projectes vitals, d'assumir responsabilitats personals i col·lectives, d'inserir-se activament en les comunitats a les quals pertanyen i de participar en l'arena pública són objectius irrenunciables per a qualsevol política de joventut que situï l'assoliment i exercici de la ciutadania en l'eix del seu plantejament.

4. LA CONSTRUCCIÓ DE L'EXPERIÈNCIA CÍVICA DELS JOVES: APRENTATGE I PRÀCTIQUES

En moltes ocasions, al llarg de les pàgines precedents, hem insistit en la importància de no perdre de vista la doble cara de la ciutadania: estatus i pràctica, atribució i exercici de drets, concepció formal i concepció substantiva, etcètera. Ruth Lister (1997) ha explicat amb gran claredat aquesta distinció i les implicacions que se'n deriven: “Jo estableixo una distinció entre dues formulacions: ser un ciutadà i actuar com un ciutadà... Ser un ciutadà, en el sentit sociològic, significa gaudir dels drets necessaris per a l'agència i la participació social i política. Actuar com un ciutadà implica completar el potencial de l'estatus. Aquells que no completen aquest potencial no deixen per això de ser ciutadans. A més, en la pràctica la participació política tendeix a ésser més un continuum que una qüestió de tot o res; pot fluctuar durant el recorregut vital de l'individu...” (p. 35)

El recordatori de Lister sobre la necessitat de no confondre el plànol de l'ésser amb el de l'actuar, i la relació de necessitat que uneix el segon amb el primer, resulta bàsic en qualsevol plantejament general sobre la ciutadania. Ara bé, si adoptem una perspectiva més dinàmica⁹ en la qual es tingui en compte que al llarg del recorregut vital dels individus la importància relativa d'un plànol i un altre varia significativament, podrem observar com en el cas dels joves la dimensió d'actuar es més important que la de l'ésser, fins al punt d'invertir la relació que els vincula. En l'actuar es fa possible l'ésser. En efecte, sense desconèixer la rellevància social i política que té el reconeixement dels drets cívics de les persones joves, pot afirmar-se –d'acord amb el

⁹ Aquesta perspectiva dinàmica s'assembla a la proposta de “ciutadania viscuda” realitzada per Hall i Williamson (1992) o la de ciutadania comuna de D. Cefaï (2003). Aquest últim autor precisa, en línia amb el que es defensa en aquest text, que “un estudi de la ciutadania comuna necessita una observació i una descripció dels contextos d'experiència i d'activitat de les persones en la seva vida quotidiana. Ajuda a entendre la manera com aquestes persones defineixen i controlen les situacions i es mouen en els sistemes de coordenades dels seus universos polítics: quins són els temes que consideren problemes públics, com en discuteixen i què en fan... i de quina manera s'impliquen o no en situacions de reivindicació col·lectiva” (Cefaï 2003: 94)

que ja s'ha explicat anteriorment— que per mitjà de l'exercici de la capacitat d'agència i de la participació sociopolítica els joves es fan ciutadans. A través de les pràctiques, i del consegüent aprenentatge associat, se supera la situació de dèficit de recursos que impedeix als joves ser ciutadans. I és que els joves no es converteixen en ciutadans en arribar a la majoria d'edat, ni tampoc en arribar a la independència econòmica que sol proporcionar la inserció en el mercat de treball. Es fan ciutadans d'una manera fluida i contingent, en moltes ocasions de forma episòdica, a través de les experiències quotidianes de presència i protagonisme en els diferents espais de l'esfera pública.

Però si alguna cosa és evident és que el context social, cultural i ideològic de la societat actual no és gens propici perquè els joves puguin anar construint una experiència cívica que els permeti convertir-se en actors protagonistes del seu futur i del de les seves comunitats. L'experiència quotidiana amb la qual s'enfronten els joves en els seus entorns més immediats és el predomini d'una cultura de la desafecció i l'apatia que relega el col·lectiu a una posició moral de naturalesa secundària davant del privat, l'individual, cosa que converteix la implicació col·lectiva en una decisió que depèn més de trets psicològics que de consideracions ideològiques. Al costat d'això, els joves s'acostumen al desinterès i despreocupació que els adults manifesten cap als interessos i necessitats més vinculades a la seva pròpia condició juvenil, fins i tot quan utilitzen la seva veu reivindicativa per tractar de plantejar posicions pròpies. El contrapunt a les dificultats per a ser escoltats és la pressió per conformar-se amb una noció adulta de ciutadania ideal, que no reconeix els joves com a subjectes de ciutadania i que tracta de controlar-los fent que els seus comportaments siguin al més previsibles possible.

Aquest context de per si bastant advers per a la construcció de la ciutadania juvenil es complica encara més si atenem a la fragmentació del món social, en el qual ja no existeixen processos unívocs de socialització ni tampoc individus plenament socialitzats. Davant de la tradicional imatge d'unes institucions que socialitzaven els individus en normes, valors i rols a complir, en la situació actual ens trobem amb una veritable cacofonia d'agents de socialització que transmeten diferents visions de l'ordre social i que no proveeixen els subjectes de guies clares per a l'acció. L'actor es converteix així en el protagonista obligat d'un procés constant i inesgotable per dotar de sentit el món en el qual es mou, les relacions que estableix i les pràctiques que desenvolupa.

Precisament per superar el conformisme, l'apatia i el desinterès que semblen tenallar les noves generacions, d'un temps ençà s'ha popularitzat la idea que és necessari ensenyar-los a ser ciutadans, i per a això no hi ha res millor que la inclusió de programes d'educació per a la ciutadania dintre dels curricula escolars. D'acord amb aquesta idea del dèficit cívic juvenil que abans hem exposat, segons la qual els joves no són "suficientment bons ciutadans", sembla que l'arrel del problema estaria en la falta de coneixements dels estudiants sobre els fonaments del sistema social i polític en el qual viuen, sobre els valors que el sostenen i els comportaments que es consideren necessaris per promoure'l. No és aquest el lloc adequat per discutir sobre les potencialitats i límits de l'educació cívica en les escoles, ni sobre els seus continguts i orientacions, un tema per al qual hi ha una abundantíssima investigació internacional¹⁰. Però en qualsevol cas és important assenyalar que limitar els

¹⁰ Una de les referències imprescindibles en aquest camp és l'IEA Civic Education Study, l'estudi més ampli i rigorós portat a terme en l'àmbit internacional. La investigació va utilitzar mostres de 90.000 estudiants de 14 anys en 28 països i 50.000 estudiants entre 17 i 19 anys pertanyents a 16 països, durant

complexos processos d'aprenentatge de la ciutadania al simple aprenentatge formal d'una sèrie de valors i comportaments sancionats oficialment redueix enormement el potencial creatiu dels joves. Sens dubte es corre el perill d'acostumar els adolescents a reproduir el que hi ha, privilegiant una visió "normativitzada" de la ciutadania que fomenta o bé l'estandardització o bé l'exclusió, segons es reproduïen o es qüestionin els valors oficials.

Els aprenentatges de la ciutadania, en la seva gran majoria, tenen un caràcter informal i consisteixen bàsicament en l'adquisició per part dels subjectes, en els seus contextos d'experiència i activitat, d'una sèrie de capacitats que els permeten entendre i interpretar el món en el qual viuen, la seva posició dintre del mateix món i les relacions amb els altres, així com el seu paper d'actors amb capacitat d'acció i transformació. Aquestes capacitats cíviques, que estan formades per llenguatges, discursos, narratives i símbols, poden concebre's com a eines que s'utilitzen per crear representacions socials sobre la vida en comú, establir relacions comunicatives amb els altres. I no tenen un contingut inalterable, tal com els models de la bona ciutadania ens volen fer veure, sinó que es transformen i redefeixen en funció dels contextos socials i culturals en els quals els individus desenvolupen les seves pràctiques, així com de la relació que s'estableix amb les institucions.

La pregunta immediata que sorgeix és on aprenen els joves aquestes capacitats cíviques. La resposta també ràpida és que aprenen a ser ciutadans allà on experimenten la seva vida com a subjectes autònoms, on s'ajunten amb els seus coetanis, on porten a terme les seves pràctiques socials. En altres paraules, els joves construeixen l'experiència cívica en els espais de la seva vida quotidiana (Delanty 2003)¹¹, que no és el mateix que la vida privada, ja que en la quotidianitat es trenca la barrera entre el públic i el privat. Aquests espais en ocasions tenen un origen institucional, com poden ser les escoles; en altres casos són fruit de les relacions que estableixen entre si els actors, com és l'ús del carrer com a lloc de reivindicació, i, en fi, en uns altres, és el resultat de les pautes de comunicació, com són els propiciats per la utilització de les noves tecnologies (xarxes socials, comunitats virtuals, etcètera). Però en tots els casos, i sigui quin sigui l'espai, els joves se'n reapropien, i el doten d'un significat a través de les pràctiques que hi desenvolupen. És evident, doncs, que hem de tenir una idea precisa de les característiques de la vida actual dels joves, de com i on es desenvolupa la seva quotidianitat, de com conquereixen noves formes d'autonomia i de les diferències que separen les experiències quotidianes d'uns joves i uns altres. Només així es podrà arribar a una imatge total de com es forma l'experiència cívica juvenil.

En darrer terme, l'experiència cívica es configura a través d'aquestes pràctiques que els joves porten a terme en els diferents llocs socials que habiten, unes pràctiques que són possibles gràcies a aquestes capacitats apreses, però que també generen noves capacitats públiques. S'és ciutadà, s'aprèn a ser-ho fent coses en l'arena pública,

els anys 1999 i 2000. El 2009 es va engegar l'International Civic and Citizenship Study (ICCS) amb pressupòsits similars.

¹¹ Hart (2009), sintetitzant els resultats d'una interessant investigació portada a terme a Nottingham sobre la visió que tenen els joves de la ciutadania, conclou: "El que els joves que han participat en aquesta investigació han demostrat és que ells experimenten la ciutadania en la realitat quotidiana de les seves vides i a més són perfectament capaços d'articular com volen pertànyer-hi i participar-hi" (p. 655).

implicant-se en qüestions d'ordre col·lectiu. No només s'aprèn ciutadania participant en aquelles àrees formalment designades com a polítiques, però sí cal que versin sobre aspectes que afectin l'organització de la vida comuna, que es realitzin en l'espai públic i/o estiguin dirigides explícitament al públic, en la mesura que estableixin vincles –reals o simbòlics– amb els interessos o necessitats de la comunitat en conjunt. D'aquesta manera àmplia, podríem dir que aquestes pràctiques tenen un contingut polític i que ser ciutadà és, també, convertir-se en un subjecte polític (Benedicto i Morán 2002).

Encara que els processos d'aprenentatge juvenil de la ciutadania es desenvolupen en la majoria dels casos d'acord amb l'esquema analític que s'acaba d'exposar, el seu desenvolupament i fins i tot el contingut varien enormement en funció del context social, econòmic i cultural en el qual es desenvolupen les seves vides. Cal no oblidar que els desavantatges i les desigualtats socials tenen una incidència especialment negativa en la rica experiència de la vida quotidiana dels individus, en la densitat dels espais que habiten, de les relacions que mantenen, i sobretot en les oportunitats per arribar a ser subjectes autònoms amb capacitat d'agència per participar en l'esfera pública com a agents de transformació social. Les situacions marcades per diferents constel·lacions de desavantatge solen donar com a resultat un tipus d'experiència cívica molt més feble i condicionada per les difícils circumstàncies en les quals aquests joves en risc desenvolupen les seves vides i les seves transicions a la vida adulta. La sensació que tenen molts joves de ser ciutadans de segona classe sol accentuar-se entre els joves desavantatjats, que experimenten de manera molt més directa la tendència excloent de l'ideal adult de ciutadania i les barreres socioculturals existents per arribar a l'autonomia i desenvolupar la capacitat d'agència.

De vegades l'estratègia més eficaç per plantar cara a aquesta situació passa per la implicació activa en qüestions sociopolítiques. Segons ha mostrat la investigació empírica, la pertinença a organitzacions proporciona als joves participatius recursos instrumentals, expressius i identitaris que utilitzen per tractar de superar els obstacles abans esmentats i construir a través de la seva acció una experiència d'exercici de la ciutadania i d'autonomia tant personal com col·lectiva (Benedicto et alii. 2011). A pesar de les dificultats, la implicació es revela com un instrument fonamental en la construcció de l'experiència cívica juvenil.

4.1 La lògica de la implicació cívica juvenil

Reflexionar sobre la implicació dels ciutadans en qüestions d'ordre col·lectiu, i més encara quan es tracta de la implicació de les noves generacions, suposa enfrontar-se a una sèrie de paradoxes bastant desconcertants. En efecte, la participació s'ha convertit en el tema estrella de totes les polítiques i programes de joventut i en general de tot allò que té a veure amb els joves. Es parla sense parar de la necessitat que els joves participin, dels beneficis de la participació tant per als mateixos joves com per a la societat en el seu conjunt, de les conseqüències que això té en forma de millors polítiques i, en últim terme, de desenvolupament de la vida democràtica. Tot el món sembla estar-hi d'acord, però després els resultats no són els esperats. Els responsables institucionals solen queixar-se que es fan molts esforços perquè els joves participin i s'impliquin en qüestions d'interès públic i al final són molt pocs els que ho fan, amb la qual cosa la rendibilitat de la inversió (econòmica i personal) és molt baixa; per la seva banda molts joves afirmen que les iniciatives institucionals no responen ni a les seves necessitats ni a les seves característiques, i a més no els ofereixen possibilitats reals d'adoptar posicions protagonistes.

El resultat és una creixent preocupació per l'allunyament i escepticisme que s'observa entre els joves respecte la seva implicació en l'espai públic, almenys tal com els adults tendeixen a interpretar aquesta presència. Per a alguns especialistes, l'explicació del fenomen radica en el predomini d'una cultura hedonista i individualista basada en el presentisme, el gaudi immediat i el replegament en l'esfera de les preocupacions personals o dels grups de referència més propers. La conseqüència immediata seria l'absència de les noves generacions en l'espai públic, i un dels seus exponents més clars es troba en l'allunyament que la majoria manifesta respecte a l'arena política. Si hi ha algun tret que identifica els joves en l'actualitat, vinguin d'un context o d'un altre, posseeixin unes característiques o unes altres, és la seva desafecció cap als partits, els polítics, el conjunt de les institucions polítiques i, en general, cap a allò que s'identifica com la política. No obstant això, aquest panorama repetit una vegada i una altra pels mitjans de comunicació i, en general, assumit com una evidència social pel discurs predominant no pot fer-nos oblidar que els joves es converteixen de tant en tant en protagonistes de fenòmens sociopolítics i impulsors de noves formes d'activisme social i polític. L'activisme sociopolític a través de les xarxes socials, la presència en els moviments antiglobalització, el compromís amb les accions altruistes o de solidaritat cívica de les ONGs, la presència massiva en algunes iniciatives de voluntariat, promogudes des de diferents instàncies i relacionades amb temes diversos com les campanyes d'alfabetització, la protecció mediambiental o l'ajuda al desenvolupament, són només alguns exemples a tenir en compte. És evident, doncs, que la imatge d'uns joves despreocupats del món que els envolta, reclosos en la seva esfera privada i que no s'associen amb altres per realitzar coses de forma mancomunada és, si més no, una visió parcial d'una realitat molt més complexa

Per comprendre millor aquesta aparent paradoxa, cal començar per parar esment als canvis en el context social que afecten directament la participació. Així, per exemple, la creixent desinstitucionalització té una repercussió directa sobre la capacitat de les institucions que tradicionalment han marcat el recorregut vital dels individus (família, escola, treball, esglésies, partits, etcètera) per transmetre a les noves generacions valors, codis interpretatius, patrons de comportament que els assegurin una integració funcional en la societat. El procés d'individualització ha provocat que les pautes de conducta regides per una lògica institucional externa a l'individu es vegin substituïdes per pautes discontinües d'acció en les quals coexisteixen diferents lògiques, no sempre coherents entre si. Per tant no es pot seguir pretenent que la implicació dels joves respongui a una lògica institucional uniforme, sinó que més aviat caldrà estudiar com s'articulen aquestes diferents lògiques a través de les diferents accions que es porten a terme en l'esfera pública.

Aquesta situació es complica encara més a causa de la pèrdua de centralitat del sistema polític dintre de la vida social i la debilitació –quan no desaparició– de la diferenciació funcional de la política respecte a la resta d'esferes del sistema social. Les fronteres que separaven nítidament el quotidià de l'institucional, el públic del privat, el polític del social, es dilueixen en una nova situació en la qual les institucions polítiques tradicionals han deixat de ser la referència fonamental per a l'elaboració dels significats per a l'acció. D'aquesta manera, ens trobem davant una nova situació més incerta, en la qual les categories analítiques tradicionals perden gran part de la seva capacitat explicativa i ens obliguen a rastrejar els significats de l'acció allà on es produeixi, sense recórrer a criteris institucionals preestablerts. El polític i el social deixen de ser, en aquest nou context, dos espais diferenciats per convertir-se en un mateix terreny d'acció, en el qual de manera molt destacada les noves generacions

expressen els seus interessos i demandes i fan palesa la seva peculiar forma de compromís amb les qüestions d'índole col·lectiva.

Aquest nou context de desinstitucionalització i pèrdua de centralitat del sistema polític en el qual se socialitzen els joves actuals té una repercussió directa en la forma que es plantegen què és participar en l'esfera pública, què significa i com fer-ho. D'alguna forma podria dir-se que la lògica de la implicació cívica juvenil, a pesar del desconcert que de vegades ocasiona, és un bon exponent d'adaptació a les característiques estructurals abans descrites. Alguns dels trets que avui defineixen aquesta lògica han estat reiteradament posats de manifest per la investigació en la matèria (Funes 2006; Ballardini 2005; Benedicto i López Blasco 2008). En primer lloc, l'interès per nous temes i noves causes de mobilització relacionades amb temes com la protecció mediambiental, els nous drets de ciutadania, la defensa dels drets humans, el respecte de la diversitat cultural, etcètera. En segon lloc, la utilització de nous canals i instruments d'implicació cívica, estretament vinculats a les seves formes de vida i existència i en múltiples ocasions al propi projecte biogràfic dels individus. En tercer lloc, la posició central que ocupa la socialitat en els projectes d'acció col·lectiva dels joves, mentre que el fet "de fer coses amb uns altres" té per als joves un significat ben diferent enmig del seu procés de desenvolupament de la identitat. En quart lloc, la recerca de l'eficàcia més o menys immediata en l'acció participativa, cosa que no significa necessàriament radicalisme, encara que sí que moltes vegades implica preferència per l'espectacularitat, la dramatització, la relació cara a cara; l'aquí i ara de gran part de la mobilització juvenil contrasta amb l'acció política tradicional que sempre té el seu referent últim en allò que s'aconseguirà en el futur. En cinquè lloc, la preeminència que les motivacions i necessitats expressives dels implicats tenen sobre les obligacions definides per les organitzacions jeràrquiques tradicionals, cosa que implica un nou balanç en la relació entre individu i institució, a favor del primer. En sisè lloc, un allunyament, real i simbòlic de la política formal i dels seus significats, que es tradueix bastant sovint en un rebuig, de vegades explícit i altres implícit, d'aquests significats, mentre que la solidaritat cívica es converteix per a molts joves en el nou ideal de realització de la condició de ciutadà compromès i responsable.

Aquesta nova lògica de la participació juvenil enfonsa les seves arrels en les transformacions que afecten la vida dels joves –tant les transformacions estructurals que han canviat el context en el qual aquella té lloc, com les transformacions de la seva pròpia experiència vital– i en una imatge de ciutadà individualitzat amb identitats difuses i pertinences múltiples. En aquest sentit, cada vegada es fa més necessari reconsiderar els models que s'utilitzen habitualment per analitzar la presència dels joves en l'esfera pública, i, per extensió, la tasca que els correspon als poders públics en el seu propòsit de fomentar la implicació de les noves generacions. I és que el tipus d'experiència participativa predominant entre la joventut actual –allunyada de vies organitzatives rígides, discontinua, escassament diferenciada– qüestiona explícitament la tendència a fomentar una participació dels joves en l'esfera pública de naturalesa despolititzada, centrada en temes de solidaritat i ajuda altruista, mentre que la intervenció en el terreny polític tracta de posar límits a través d'una estricta regulació institucional. Els joves, quan accedeixen a l'espai públic, ho fan de manera fluida, sense establir gaires diferències entre unes activitats i altres, difuminant aquestes restriccions sistèmiques que confinaven els processos de transformació de la realitat, és a dir l'acció política, als canals institucionals de la democràcia representativa (Lister et al. 2003). El treball voluntari, l'acció política informal, les activitats amb implicacions polítiques, les activitats informatives o els actes altruistes formen part d'un conjunt d'accions que els joves fan anar endavant sense establir diferències importants ni atribuir-los significats molt diferents entre si; totes elles són expressió d'una voluntat de

convertir-se en actors en l'esfera pública mitjançant l'exercici actiu de la seva capacitat d'agència i de la seva autonomia.

5.- JOVES I CIUTADANS. ALGUNES LÍNIES DE TREBALL DE LES POLÍTIQUES DE JOVENTUT

En un article ja citat diverses vegades en aquest text, el sociòleg Marco Bontempi finalitzava la seva contribució plantejant la pregunta: *joves o ciutadans?*, posant de relleu una disjuntiva implícita en bona part de la reflexió i acció sobre la joventut, al mateix temps que es referia a les difícils condicions de definició de la ciutadania dels joves. Doncs bé, si l'argumentació realitzada en les pàgines precedents ha estat prou clara i explícita, el lector hauria de tenir la certesa que el model aquí proposat es basa precisament en la necessitat de treballar per assolir que ambdues categories no només siguin possibles al mateix temps, sinó que s'impliquin mútuament. No es tracta, per tant, de pensar en dues dimensions que avancen en paral·lel, amb convergències més o menys esporàdiques quan els joves s'impliquen en el públic, però que només acaben trobant-se del tot en arribar a l'edat adulta. En aquest cas, el treball hauria d'anar orientat a definir aquelles eines, recursos i competències que permetin un desenvolupament harmònic d'ambdues dimensions i col·loquin els subjectes en la millor situació possible quan arribi "l'hora de la veritat". Per contra, si es pretén que la ciutadania juvenil sigui alguna cosa més que una possibilitat retòrica, la seva construcció passa necessàriament per vincular estretament el desenvolupament dels joves com a persones autònomes, capaces d'orientar i gestionar el seu propi recorregut biogràfic amb l'exercici de la seva condició ciutadana des d'una dimensió activa i participativa. I és que, quan els joves es fan ciutadans, a través de l'exercici actiu de la seva pertinença a la comunitat, estan conquistant nous espais d'autonomia personal i col·lectiva i viceversa.

Amb aquest planejament de fons, la vella polèmica que plana sobre l'evolució de les polítiques de joventut a Espanya i enfronta els partidaris de les polítiques de transició amb els que defensen les denominades polítiques afirmatives perd bona part de sentit. No es pot entrar aquí a discutir les limitacions i avantatges d'un i altre enfocament, ni tampoc la forma que s'han tractat de compatibilitzar en la pràctica quotidiana dels professionals de joventut (Comas 2007). L'important és subratllar que tant els programes dirigits a reforçar la condició i identitat juvenil com aquells altres dirigits a facilitar els processos de transició i la integració social dels joves han d'articular-se en un nou enfocament dirigit a potenciar la integració sociopolítica dels joves com a membres plens de la comunitat a través del seu protagonisme en l'esfera pública com a persones autònomes que tenen capacitat de decidir i de transformar la realitat en la qual viuen.

Aquest nou enfocament, per ser eficaç, ha d'assumir i integrar en el seu plantejament la dinàmica social de la joventut i les característiques de la condició juvenil que s'han explicat anteriorment. En concret, s'hauria de prestar especial atenció a: a) l'heterogeneïtat del col·lectiu juvenil derivada de l'explosió de recorreguts biogràfics que acompanyen la individualització, b) la varietat de situacions en què es troben els sectors juvenils al llarg del cicle vital i del mateix procés de transició i c) els diferents obstacles i contradiccions als quals han de plantar cara els joves per convertir-se en ciutadans en funció de la seva posició social, de l'acció dels processos de desigualtat social i dels tipus de transicions en els quals estan inserits. En últim terme, si es vol trencar el cercle viciós que sembla condemnar al fracàs en termes pràctics a moltes

iniciatives en matèria de joventut (bé per no produir els resultats esperats, o bé pel desinterès del públic al qual es dirigeix), aquestes han de construir-se pensant en els contextos de vida juvenil, definits no només en termes objectius, sinó també tenint en compte les seves dimensions subjectives i relacionals (Machado 2008). En un entorn sociocultural en el qual prevalen les estratègies d'adaptació individual per superar la incertesa i la precarietat, resulta clau incidir en les constel·lacions de desavantatge que condicionen les vides de molts joves i que no només els dificulten enormement l'accés a la condició de ciutadà, sinó que amenacen amb empènyer-los cap a l'exclusió social si no tenen èxit en el procés d'integració social. Ara bé, aquests desavantatges no només tenen un caràcter estructural (background sociocultural i de classe, nivell educatiu, nivell econòmic), sinó que també hi entren en joc factors personals i relacionals que cal considerar (habilitats socials, capacitats comunicatives, xarxes socials de suport, capital social).

Hi ha diverses línies de treball per plasmar en la pràctica aquest enfocament que ancora les polítiques de joventut en el si de les polítiques de ciutadania. En primer lloc, l'acció dels poders públics ha d'estar enfocada bàsicament a crear oportunitats perquè els joves puguin anar accedint a nous espais d'autonomia que els permetin decidir l'orientació i el ritme a seguir en els seus projectes de futur i desenvolupar la seva capacitat d'acció participativa. Crear oportunitats suposa, lògicament, també bellugar els obstacles i superar les contradiccions que impedeixen arribar als objectius abans esmentats, encara que sense perdre de vista la necessitat que predomini el component proactiu davant del merament reactiu, que tracta de solucionar o prevenir problemes existents. Crear oportunitats, en canvi, és el contrari a dissenyar, a través de la implementació de mesures o programes específics, models o estratègies de desenvolupament de la joventut que es proposen als joves –de manera implícita– com aquelles que millor responen a les seves necessitats. Un bon exemple d'això és el debat al voltant de l'edat d'emancipació juvenil, entesa com l'edat que s'abandona la casa familiar. De vegades sembla que l'objectiu de la intervenció pública ha d'anar dirigida a assolir que els joves se'n vagin a una edat primerenca de casa, o almenys a reduir l'edat mitjana d'abandonament, com si la sortida de la llar familiar fos en si mateix un objectiu privat i públic de gran importància i, en canvi, no importés el que passi després. Davant d'aquesta posició, molt habitual en el discurs polític predominant en els països d'emancipació tardana com Espanya, el treball de les polítiques de joventut, tal com aquí es conceben, ha d'anar dirigit a crear les oportunitats perquè l'emancipació familiar sigui possible, i a més en unes condicions favorables per al desenvolupament de la seva condició juvenil, però sense perjudicar-ne la necessitat. Han de ser els mateixos joves els que decideixin en cada cas l'estratègia que consideren més favorable, en funció dels seus projectes de futur i de les característiques dels contextos que viuen.

La segona línia de treball a desenvolupar és la creació d'àmbits d'implicació juvenil que afavoreixin la seva presència en l'esfera pública i el desenvolupament de la seva capacitat cívica d'agents de transformació social. Perquè aquesta línia de treball tingui èxit i sigui eficaç entre un públic que es mou majoritàriament en una cultura de la desconfiança i desafecció cap a les iniciatives institucionals, s'han de tenir en compte alguns requisits importants. Per exemple, resulta fonamental que l'acció pública es despulli de l'habitual paternalisme educatiu de la participació que imagina les experiències participatives concretes com oportunitats per educar els joves en aquest terreny, cosa que inevitablement els desplaça cap a una condició subordinada que explicaria el poc interès que de vegades mostren. Cal recordar que el veritable aprenentatge de la participació s'aconsegueix participant. I a més ha de tractar-se d'un tipus de participació que assumeixi la lògica de la implicació cívica juvenil abans descrita, que deixi obertes les portes a la possibilitat de l'experimentació i la innovació.

Una altra qüestió important a tenir en compte és que els àmbits d'implicació han de tenir una vinculació, real i simbòlica, amb la quotidianitat juvenil, ja que els joves s'impliquen més quan experimenten la implicació cívica com a part de les seves vides quotidianes.

En estreta relació amb l'anterior, una altra línia de treball fonamental per plasmar l'enfocament de ciutadania juvenil és el desenvolupament d'una "política de la presència" en l'esfera pública que doti de visibilitat positiva la joventut, que converteixi els joves en un públic competent, posseïdor d'una veu eficaç, compromès amb la marxa dels assumptes col·lectius. Si es pensa en la posició que ocupa avui la joventut en la nostra societat, es veurà fàcilment que la distància que ens separa respecte dels objectius a aconseguir és enorme, amb el consegüent perill de convertir-los en un ideal irrealitzable, en "un haver de ser" sense aspecte de poder-se dur a la pràctica. Per evitar-lo els poders públics haurien de tirar endavant una aposta decidida per trencar els estrets límits que confinen l'acció en aquest camp dintre dels denominats "problemes juvenils" i restringeixen la presència pública dels joves –si és que existeix– a una sèrie de qüestions aparentment relacionades amb els seus interessos més immediats. Per contra, es tractaria que els joves estiguin presents en els diferents espais de debat democràtic, aportant la seva veu en totes les qüestions d'una política bàsicament intergeneracional. Ja és hora que ens adonem que el model del sistema de pensions, el planejament urbà de les nostres ciutats o la gestió dels serveis socials és també un problema juvenil en la mesura que és un problema que afecta tots els ciutadans, sigui quina sigui la generació a la qual pertanyin.

Aquestes línies de treball que a manera de suggeriment s'han enunciat haurien d'afavorir i facilitar entre els diferents sectors juvenils la construcció d'identitats ciutadanes, no basades en una identitat generacional de vegades fictícia, en les quals el jove aparegui com un actor competent i compromès, que estableix, des de la seva pròpia condició juvenil, llaços de vinculació amb la comunitat sobre bases dinàmiques i participatives. La definició dels continguts d'aquestes identitats ciutadanes hauria de fer-se en estreta relació amb els contextos de vida juvenil i amb la seva pròpia experiència d'exercici de la ciutadania, la qual sabem que té un caràcter fluid, contingent i en certa forma negociada.

BIBLIOGRAFIA

- Almond, G. y S. Verba (1963): *The Civic Culture*. Princeton, Princeton University Press. (trad: "La cultura cívica", Madrid, Euroamérica, 1970).
- Balardini, S. (2005): "¿Qué hay de nuevo, viejo? Una mirada sobre los cambios en la participación política juvenil" *Nueva Sociedad* n° 200, p. 96-107
- Benedicto, J. y A. López Blasco (coord.) (2008): Jóvenes y participación política: investigaciones europeas. *Revista de Estudios de Juventud* n° 81
- Benedicto, J. y M.L. Morán (2002): *La construcción de una ciudadanía activa entre los jóvenes*. Madrid, INJUVE [edició electrònica a: <http://www.injuve.es/contenidos.type.action?type=2104203924&menuId=2104203924>] última consulta març 2011
- Benedicto, J.; L. Fernández de Mosteyrin; M.J. Funes, J. Monferrer; M.L. Morán y J.M. Robles (2011): *La construcción del sujeto político entre los jóvenes en riesgo* (Colección Actualidad n° 58). Sevilla, Fundación del Centro de Estudios Andaluces
- Bontempi, M. (2003): "Viajeros sin mapa. Construcción de la juventud y recorridos de la autonomía juvenil en la Unión Europea". *Revista de Estudios de Juventud, edición especial 25 aniversario de la Constitución Española*, pp. 25-44
- Cefaï, D. (2003): "Acción asociativa y ciudadanía común. ¿La sociedad civil como matriz de la res pública?" a J. Benedicto i M.L. Morán (eds.), *Aprendiendo a ser ciudadanos*. Madrid, INJUVE, pp. 91-115
- Comas, D. (2007): *Las políticas de juventud en la España democrática*. Madrid, INJUVE
- Delanty, G. (2003): "Citizenship as a Learning Process: Disciplinary Citizenship versus Cultural Citizenship". *International Journal of LifeLong Education* vol 22. (6), pp. 597-605.
- Funes, M.J. (2006), "De lo invisible, lo visible, lo estigmatizado y lo prohibido", *Revista de Estudios de Juventud* n° 75, pp. 1-28
- Furlong A.; F. Cartmel, F. y A. Biggart (2006): "Choice biographies and transitional linearity: Re-conceptualising modern youth transitions". *Papers* n° 79, pp. 225-239
- Furlong, A. y F. Cartmel (1997): *Young People and Social Change*, Buckingham, Open Univ. Press.
- Galland, O. (2001): «Adolescence, post-adolescence, jeunesse: retour sur quelques interpretations», *Revue française de sociologie*, vol. 42, n°. 4, pp. 611-640
- García, S. y S. Lukes (eds.) (1999): *Ciudadanía: justicia social, identidad y participación*. Madrid, Siglo XXI.
- Hall, T. y H. Williamson. (1999): *Citizenship and Community*. Leicester: Youth Work Press.
- Hart, S. (2009): "The 'problem' with youth: young people, citizenship and the community". *Citizenship Studies* vol. 13 (6), pp. 641-657
- Jones, G. y C. Wallace (1992): *Youth, family and citizenship*. Buckingham, Open University Press.
- Leca, J. (1991): "Individualisme et citoyenneté" en P. Birbaum y J. Leca, (eds), *Sur l'individualisme*. Paris, Presses de la FNSP, pp. 159-209.
- Lister, R. (1997). *Citizenship: Feminist Perspectives*. Basingstoke, Macmillan.

- Lister, R.; N. Smith, S. Middleton y L. Cox (2003): "Young People talk about Citizenship: Empirical Perspectives on Theoretical and Political Debates", *Citizenship Studies*, vol. 7, nº 2, pp. 235-253.
- Lockwood, D. (1996) "Civic Integration and Class Formation", *British Journal of Sociology* 47 (3), pp. 531-555
- Machado, J.A. (2008): "Young people, citizenship and leisure", a R. Bendit i M. Hahn-Bleibtreu (eds.) *Youth transitions: processes of social inclusion and patterns of vulnerability in a globalised world*. Opladen, Barbara Brudich Pb.
- Melucci, A. (2001): *Vivencia y convivencia. Teoría social para una era de la información*. Madrid, Editorial Trotta
- Morán, M.L. y J. Benedicto (2003): "Los jóvenes ¿ciudadanos en proyecto? a J. Benedicto i M.L. Morán (eds.), *Aprendiendo a ser ciudadanos*. Madrid, INJUVE, pp. 39-64
- Morán, M.L. y J. Benedicto (2008): "Los jóvenes como actores sociales y políticos en la sociedad global". *Pensamiento Iberoamericano* nº 3, pp. 139-164.
- Mouffe, Ch. (1999): *El retorno de lo político*, Barcelona, Ed. Paidós.
- Oliver, D. y D. Heater (1994): *The foundations of citizenship*. Londres, Harvester Wheatsheaf.
- Osler, A. y H. Starkey (2003): "Learning for a cosmopolitan citizenship: theoretical debates and young people's experiences". *Educational Review* 55(3), pp.243-254.
- O'Toole, T.; D. Marsh y S. Jones (2003): "Political literacy cuts both ways: the politics of non-participation among young people", *The Political Quarterly* 2003, pp.349-60
- Peña, J. (2000). *La ciudadanía hoy: problemas y propuestas*. Valladolid, Universidad de Valladolid.
- Procacci, G. (1999): "Ciudadanos pobres, la ciudadanía social y la crisis de los Estados del Bienestar", a S. García i S. Lukes (comps.) *Ciudadanía: justicia social, identidad y participación*. Madrid, Siglo XXI, pp. 15-44.
- Reguillo, R. (2004): "La performatividad de las culturas juveniles", *Revista de Estudios de Juventud* nº 64, pp. 49-56
- Roche, M. (1992): *Rethinking citizenship. Welfare, ideology and change in modern Society*. Cambridge, Polity Press.
- Siim, B. (2000): *Gender and Citizenship*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Smith, N.; R. Lister; S. Middleton y L. Cox (2005): "Young People as Real Citizens: Towards an Inclusionary Understanding of Citizenship". *Journal of Youth Studies* vol. 8 (4), pp. 425-443
- Stewart, A. (1995): "Two conceptions of citizenship", *British Journal of Sociology* 46 (1), pp.63-78.
- Turner, B. (2001): "The erosion of the citizenship", *British Journal of Sociology*, 52 (2), pp. 189-209.
- Up2Youth (2009): "Young people's participation as agency in social change" Newsletter 02/2009 [disponible a <http://www.up2youth.org>] última consulta març 2011